

B& Bos en Bomen

Een ruimtelijke strategie voor meer bos en bomen in Zuid-Holland

provincie **HOLLAND**
ZUID

B& ‘Met deze ruimtelijke strategie worden bos en bomen opnieuw op de kaart gezet’

Projectdata

Projectnaam	Een ruimtelijke strategie voor meer bos en bomen in Zuid-Holland
Locatie	Zuid-Holland
Opdrachtgever	Provincie Zuid-Holland Begeleidingsteam Bos en Bomen
Opgesteld door	BoschSlabbers landschapsarchitecten
In samenwerking met	Deelnemers van het Bos- en Bomenberaad Bosgroepen Midden Nederland
Datum	maart 2022
Projectnummer	BS21-049

INHOUDSOPGAVE

Samenvatting	4
Inleiding	7
1. Visie	8
2. Een ruimtelijke strategie voor meer bos en bomen	18
Inleiding en overzicht strategieën	18
Meer bos en bomen in de kustzone	20
Meer bos en bomen in de delta	28
Meer bos en bomen in het veen	36
Meer bos en bomen op de overgang stad-land...	42
3. Uitvoeringsstrategie	50
Bijlagen	55
I. Landschapsstructuurkaart.....	56
II. Inventarisatiekaart bos en bomen	58
III. Kansen voor bos en bomen binnen NNN	60
IV. Historische bosgronden/A-locaties	62
V. Deelnemers bosberaden	64

Samenvatting

Een ruimtelijke strategie voor bos en bomen

Méer bos en bomen in Zuid-Holland

De aanleg van meer bos en bomen in Zuid-Holland draagt bij aan vele maatschappelijke opgaven, bijvoorbeeld op het gebied van landschap, klimaat, recreatie en ecologie. Het doel van deze ruimtelijke strategie is om concrete handvatten te bieden voor de ontwikkeling en aanplant van meer bos en bomen in Zuid-Holland (bijvoorbeeld via het NPLG). Daarvoor zijn heldere ruimtelijke kaders, een koppeling met relevante programma's en een inhoudelijke onderbouwing van de meerwaarde noodzakelijk. Hier wordt in deze rapportage op ingezet met tevens aanbevelingen voor een vervolg. Daarnaast is een aantal kansrijke locaties voor aanleg van bos en bomen uitgewerkt ter verbeelding en inspiratie.

De gezonde stad & een robuust landelijk gebied

In een sterk verstedelijkte regio met grote maatschappelijke opgaven staat Zuid-Holland voor serieuze uitdagingen. Het landschap in en rond de steden en dorpen staat onder druk en de ruimte is schaars. De aanleg van bos en bomen is een krachtig instrument om ruimtelijke kwaliteit te versterken en kan uitstekend gecombineerd worden met andere maatschappelijke opgaven zoals woningbouw, meer biodiversiteit, klimaatadaptatie en recreatie (zoals ook gedaan wordt in landschapspark Zuidvleugel). Juist in de relatie tussen stad en land liggen er kansen om de samenhang te versterken en de wederzijdse meerwaarde meer te benutten. In minder verstedelijkte gebieden liggen kansen voor het versterken van het landschap.

Van strategie tot uitvoering

Deze ruimtelijke strategie omvat per landschapstype de handvatten om uitbreiding van bos en bomen een plek te gaan geven in de integrale gebiedsgerichte aanpak voor de urgente opgaven in het landelijk gebied (stikstof, natuur, woningbouw, recreatie waterkwaliteit, bodem en klimaat). Het brengt op de schaal van de provincie als geheel de geschikte locaties in beeld en geeft aan welke bouwstenen daarvoor, samen met belangrijke partners, kunnen worden ingezet. Middels drie stappen zijn de kansrijke locaties in beeld gebracht, namelijk:

- *Het landschap als basis:* het gevarieerde landschap van Zuid-Holland is het uitgangspunt. Met de kernkwaliteiten scherp in beeld kan

met uitbreiding van bos en bomen de leefomgeving ruimtelijke en functioneel worden versterkt.

- *Koppelen aan maatschappelijke opgaven:* bos en bomen zijn geen opgave op zich. Ze vormen een belangrijk onderdeel van de oplossing voor andere grote maatschappelijke opgaven.
- *De meerwaarde van bos en bomen:* In alle projecten, hoe klein ook, zijn bossen en landschapselementen toe te voegen ter versterking van het landschap, de natuur en onze leefomgeving.

Naar samenhangende structuren

Deze ruimtelijke strategie richt zich op samenhangende structuren die op de schaal van de provincie bijdragen aan het functioneren en de karakteristieken van het Zuid-Hollandse landschap. De kansrijke locaties zijn daarom gekoppeld aan grotere landschappelijke structuren, zoals de geulpolders op de Zuid-Hollandse eilanden, de landgoederenzones nabij de kust of de veenlinten in het Groene Hart.

De kansrijke locaties voor bos en bomen

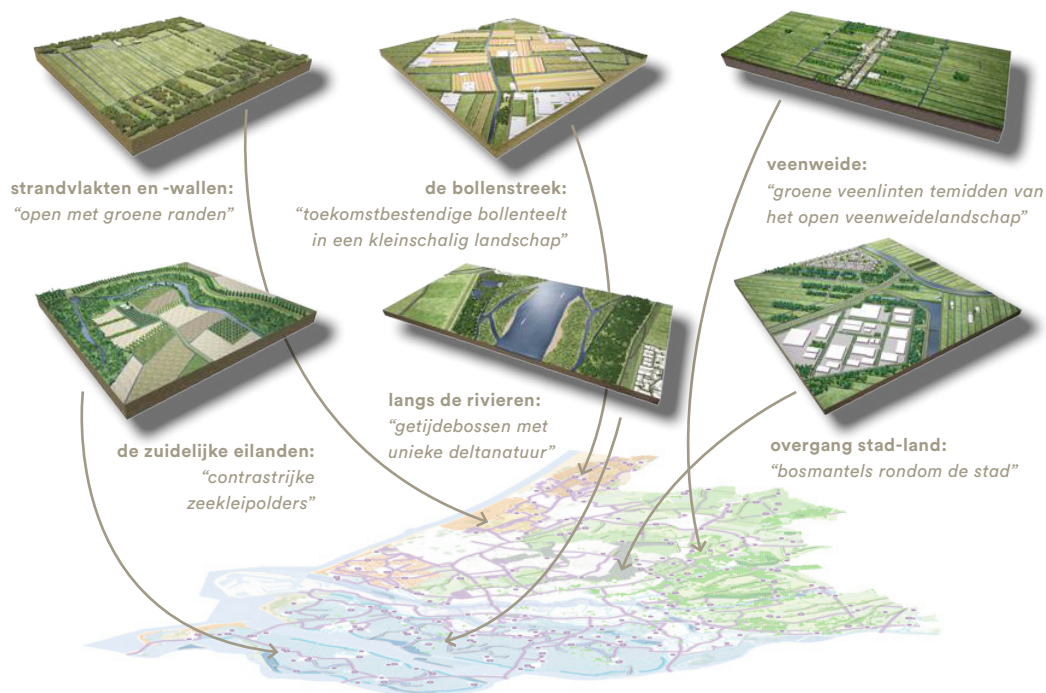
Aan de hand van de vier onderscheidende landschappen van Zuid-Holland - kustzone, delta, veenweide en overgang stad-land - zijn de meest kansrijke locaties voor bos en bomen gededd. Deze locaties zijn in nauw overleg met een aantal actieve partijen (zie bijlage V) benoemd. Een verdere doorvertaling naar concrete locaties gebeurt in concrete locatie- en gebiedsontwikkelingen.

Kansen in de kustzone

In de sterk verstedelijkte kustzone van Zuid-Holland liggen nog kansen voor meer bos en bomen. Daar waar de recreatieve druk op de duinen groot is, kunnen meer bos en bomen zorgen voor extra ruimte waardoor de stikstofgevoelige natuur ontlast wordt. Daarnaast worden er kansen gezien in het versterken van de landschappelijke structuur van de Bollenstreek en de historische structuur van de landgoederenzone. Tot slot zijn er ook in de glastuinbouwgebieden kansen om te vergroenen waar transformatie (naar bijvoorbeeld woningbouw) aan de orde is.

Kansen in de delta

Op de Zuid-Hollandse eilanden is de druk op de ruimte relatief gezien minder groot. Hier liggen

dan ook meer kansen voor bos en bomen. De grootschalige zeekleipolders lenen zich goed voor grotere aaneengesloten bossen als nieuwe landschappelijke toevoeging, mogelijk in combinatie met de recreatie- en energieopgave. Op een bescheidener schaal ligt aansluiting bij landschappelijke structuren voor de hand: langs historische dijkstructuren, oude kreek- of rivierarmen.

Kansen in het veenweidegebied

Het veenweidegebied staat bekend om zijn open karakter. Er zijn mogelijkheden om met behoud van de openheid gericht gebiedseigen beplantingen toe te voegen. Daarnaast zijn er gebieden die sterk onderhevig zijn aan bodemdaling en op termijn niet langer geschikt zijn voor agrarisch gebruik. Hier liggen mogelijkheden om grotere bossen aan te leggen, in combinatie met andere functies.

Kansen op de overgang stad-land

Op de overgang van stedelijk gebied naar landelijk gebied kunnen bos en bomen zorgen voor een kwaliteitsverbetering van de stadsranden en recreatief gebruik. Het landelijk gebied heeft de stad veel te bieden. Denk aan ruimte voor recreatie, voedselproductie, waterberging en klimaatopgaven. Bos en bomen kunnen ruimtelijk de drager zijn van veel van deze functies.

Aanbevelingen voor een uitvoeringsstrategie

De vertaling van deze ruimtelijke strategie naar daadwerkelijke uitbreiding van bos en bomen is gebaat bij een uitvoeringsstrategie. Wij zien hiervoor vier kansrijke sporen:

1. De bosmakelaar: in gang zetten van de uitvoering door vraag en aanbod te verbinden

Met de aanstelling van een bosmakelaar wil de provincie bestaande initiatieven ondersteunen. De bosmakelaar is hét aanspreekpunt binnen de provincie als het gaat om uitbreiding van het areaal bos en bomen en brengt vraag en aanbod bij elkaar.

2. Verbind opgaves: plant bos en bomen met visie

Momenteel raakt een aantal opgaven elkaar nadrukkelijk. Onder andere de woningbouwopgave, klimaatopgave, stikstofopgave en biodiversiteitsopgave vragen om een integrale aanpak. Een samenhangende aanpak op inhoud en tevens een samenwerking met andere overheden en partijen. Zet hierbij gezamenlijk en steviger in met aanplant van bos bij lopende projecten en formuleer ambities voor kansrijke pilots.

3. Actieve lobby voor financiering en ruimte

Voor een aantal opgaven in het landelijk gebied worden momenteel grote budgetten gereserveerd. Deze opgaven kunnen in veel gevallen prima gecombineerd worden met de aanleg van meer bos en bomen. Binnen de lobby voor het landelijk gebied (NPLG) dienen budgetten voor bos en bomen volwaardig worden meegenomen om zo substantiële financiële middelen en de ambitieuze doelen uit deze strategie te combineren.

4. Omvorming van bestaande regelingen en beleid

Zorg ervoor dat beleid en regelingen de uitbreiding van bos en bomen stimuleren. Dit vraagt bijvoorbeeld maatwerk in het toepassen van de gebiedsprofielen Ruimtelijke Kwaliteit, het meekoppelen van bosuitbreiding bij de woningbouwopgave, en een goede afstemming met het weidevogelbeleid.

Inleiding:

Meer bos en bomen in Zuid-Holland

Zuid-Holland staat voor een urgente opgave: de aanplant van bos en bomen draagt in vele opzichten bij aan een leefbare en vitale provincie voor de komende generaties. Er dient daarom breed ingezet te worden om de aanplant van bos en bomen tot uitvoering te laten komen.

Groeimodel bos en bomen

Bos en bomen staan in de publieke belangstelling. Vanuit rijksniveau is er gewerkt aan een Nationale Bossenstrategie. Het College van Rijksadviseurs (CRa) geeft in haar advies aan dat er ook in de westelijke Randstad kansen liggen voor meer bos en bomen. Ondanks de beperkt beschikbare ruimte wordt juist hier de meerwaarde van bos en bomen gezien.

De provincie heeft de ambitie gesteld om te voorzien in extra bos en bomen en heeft dit vastgelegd in het Groeimodel Bos- en bomenbeleid. Dit groeimodel is opgezet aan de hand van drie pijlers. Pijler 1 en 3 richten zich op de vitaliteit van bestaande bossen. Deze ruimtelijke strategie richt zich met name op pijler 2: de uitbreiding van bos en bomen. Er worden kansen gezien om deze toename van bos en bomen zoveel mogelijk te koppelen aan reeds lopende gebiedsprocessen en programma's.

Het bos- en bomenberaad

In de afgelopen jaren zijn kansrijke gebieden voor bos en bomen breed geïnventariseerd. Vervolgens zijn deze verder aangevuld en aangescherpt met behulp van een tweetal zogenaamde bosberaden. In deze digitale workshops is samen met een selectie van stakeholders gekeken welke kansrijke locaties en opgaven er zijn om te komen tot meer bos en bomen. Middels een kaartstudie is onderzocht waar bos en bomen potentieel invulling kunnen geven aan actuele opgaven.

Ruimtelijke strategie Bos en Bomen

Het doel van deze ruimtelijke strategie is concrete handvatten te bieden voor de ontwikkeling en aanplant van meer bos en bomen. Daarbij wordt ingezet op heldere ruimtelijke kaders, een koppeling aan relevante programma's, een inhoudelijke onderbouwing van de meerwaarde en inspirerende voorbeelden.

In hoofdstuk 1 wordt het belang van meer bos en bomen in Zuid-Holland beschreven in een heldere visie bestaande uit drie stappen. Hoofdstuk 2 vormt de kern van deze studie: een ruimtelijke strategie voor meer bos en bomen. Per landschapstype worden de meest kansrijke locaties beschreven en verbeeld. Tot slot wordt in hoofdstuk 3 beschreven hoe uitvoering gegeven kan worden aan deze ruimtelijke strategie. Welke partijen zijn er nodig en welke financieringsmodellen passen daarbij?

1. Visie

De gezonde stad & een robuust landelijk gebied

De aanleg van bos en bomen is een krachtig instrument om ruimtelijke kwaliteit te versterken, biodiversiteit te verrijken, een oplossing te bieden aan klimaatopgaven en de recreatieve uitloopmogelijkheden te verruimen. Door de aanleg van bos en bomen op de juiste plek te situeren met aandacht voor de landschapskarakteristieken worden de Zuid-Hollandse steden en dorpen meer gezond en leefbaar.

De gezonde stad en robuust landelijk gebied

In een sterk verstedelijkte regio staat Zuid-Holland voor vele uitdagingen. Het landschap dat in en rond de verstedelijkte gebieden ligt, staat sterk onder druk. Maar door juist te richten op de relatie tussen stad en land zijn er kansen om de samenhang te versterken en de wederzijdse meerwaarde meer te benutten. In minder verstedelijkte gebieden zoals de delta vormen bos en bomen de ruimtelijke dragers en spelen hierbij dus een grote rol voor een robuust groen raamwerk.

Verzilver de meerwaarde van bos en bomen

Met de aanleg van meer bos en bomen kan veel waarde worden toegevoegd. Bos en bomen versterken de ruimtelijke kwaliteit en biodiversiteit, ze spelen een rol bij klimaatadaptatie en verruimen de mogelijkheden voor recreatie.

De uitdaging is om binnen een provincie met een enorme druk op de ruimte locaties te vinden voor meer bos en bomen. Zo mag de verstedelijkingsopgave van Zuid-Holland niet ten koste gaan van groen, maar zou deze juist hand in hand moeten gaan met een investering in meer bos en bomen. Daarom richt de opgave in Zuid-Holland zich vooral op de meerwaarde van bos en bomen. Deze ruimtelijke strategie biedt daarom stevige argumenten waarom bos en bomen juist op de voorgestelde plekken waarde toevoegen.

Naar samenhangende structuren

Nieuwe bossen dragen altijd bij aan grotere landschappelijke structuren. We dienen er met elkaar voor te waan dat de kansrijke locaties als een reeks versnipperde plekken op de kaart landen (*zie inventarisatie van kansen voor bos en bomen op de kansenkaart in de bijlage*). Hierdoor ligt verrommeling op de loer. Er ontstaan meer waardevolle landschappen door deze locaties te koppelen aan landschappelijke structuren, zoals de geulpolders in de delta, de landgoederenzones op de strandwal of de veenlinten in het veenweide. Deze Ruimtelijke Strategie Bos en Bomen is dan ook gericht op samenhangende structuren die op de schaal van de provincie op gepaste wijze invulling geven aan het Zuid-Hollandse landschap.

Met de aanleg van bos en bomen ligt er een enorme kans om een kwaliteitsimpuls aan het landschap te geven. De daadwerkelijk te behalen meerwaarde van bos en bomen valt of staat met locatie. Willen we dat bos functioneert als een krachtig instrument dat daadwerkelijk meerwaarde biedt voor mens en dier dan luistert de situering van deze nieuwe bossen heel nauw.

Nieuwe landschappen

Zo kunnen er - naast de landschappen die we al kennen - ook nieuwe landschappen ontstaan. Bijvoorbeeld door bos en bomen te koppelen aan infrastructuur ontstaan groene linten door het landschap die een interactie aangaan met het onderliggende landschap, maar die daarnaast ook zelf nieuwe ruimtelijke kwaliteiten toevoegen.

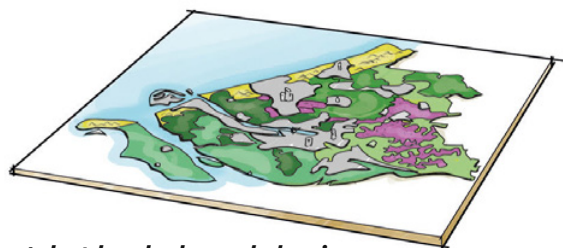
Van visie naar uitvoering

Deze ruimtelijke strategie Bos en Bomen slaat de brug tussen de visie op bomen naar een aanplant van bomen. Hiervoor dienen vooral de geschikte locaties voor meer bos en bomen goed in beeld te zijn. Dat is wat deze ruimtelijke strategie Bos en Bomen doet.

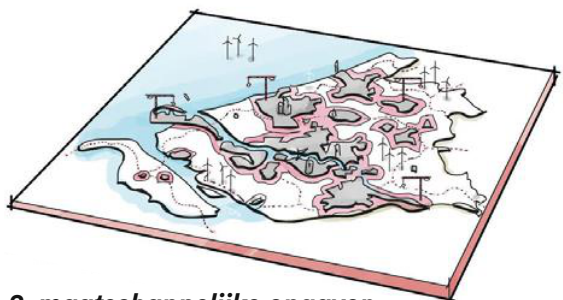
Middels drie stappen zijn de kansrijke locaties helder in beeld gebracht, namelijk:

1. Het landschap als basis: het gevarieerde landschap van Zuid-Holland is het uitgangspunt. Met de kernkwaliteiten scherp in beeld wordt middels aanplant van bos en bomen de ruimtelijke kwaliteit verder versterkt.
2. Koppelen aan maatschappelijke opgaven: realisatie van bos en bomen vormen een belangrijk onderdeel van de oplossing voor andere grote maatschappelijke opgaven.
3. De meerwaarde van bos en bomen: zet in op de ecosysteemdiensten van bos en bomen en gebruik deze gericht in het ontwerp en beheer. In alle projecten, hoe klein ook, zijn bossen en landschapselementen toe te voegen waarmee waarde wordt toegevoegd aan het landschap, de natuur en onze leefomgeving.

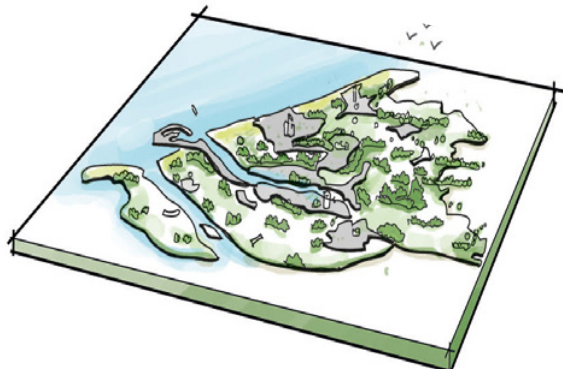
Op de volgende pagina's zijn deze stappen nader uitgewerkt.

1. het landschap als basis

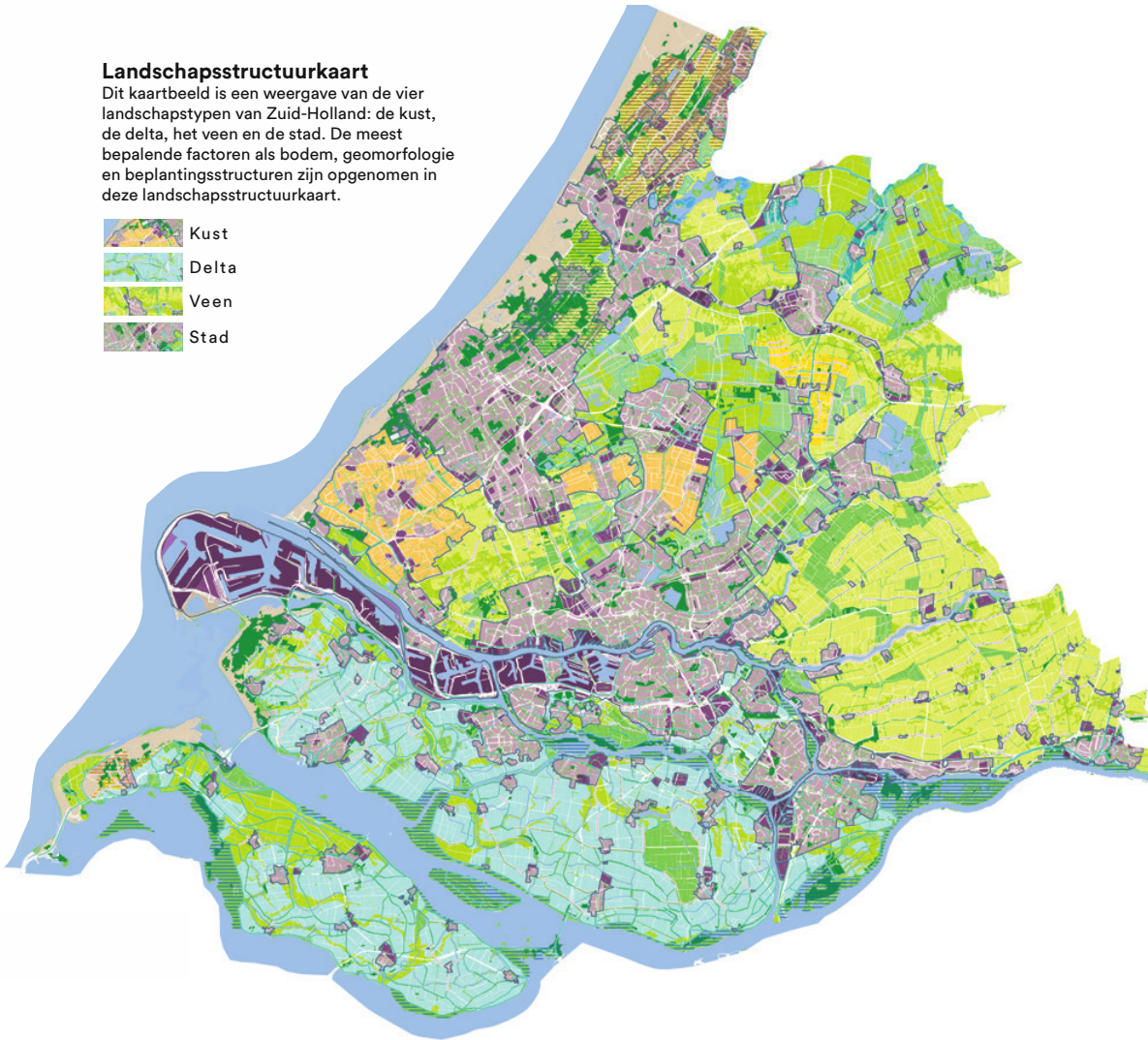
2. maatschappelijke opgaven

3. meerwaarde van bos en bomen

Landschapsstructuurkaart

Dit kaartbeeld is een weergave van de vier landschapstypen van Zuid-Holland: de kust, de delta, het veen en de stad. De meest bepalende factoren als bodem, geomorfologie en beplantingsstructuren zijn opgenomen in deze landschapsstructuurkaart.

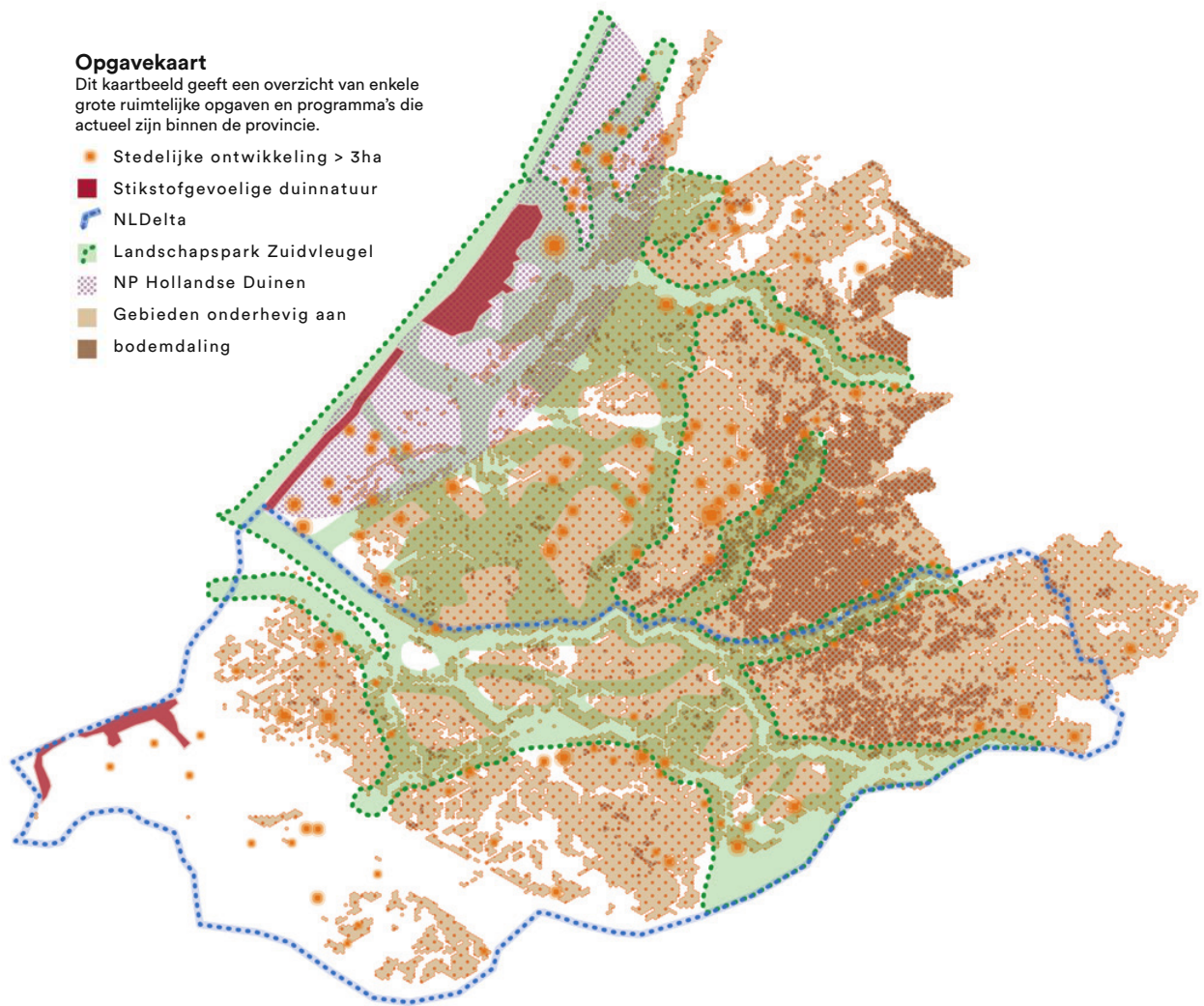
1. Het landschap als basis

Zuid-Holland kent een grote verscheidenheid aan landschappen. Het is grofweg onder te verdelen in een viertal 'landschapstypen': de kust, de delta, het veen en de stad. Voor deze ruimtelijke strategie wordt deze gebiedsindeling gehanteerd. In het geval van de stad wordt met name gekeken naar de overgang tussen de stad en het aangrenzende landschap, niet zozeer de stad zelf.

Elk landschap kent zijn eigen karakteristieken, specifieke kansen en laadvermogen voor bos en bomen. Dit betekent dat maatwerk een vereiste is om zo de kwaliteit van het landschap te versterken, in plaats van te denken in generieke oplossingen voor de gehele provincie. Per landschapstype wordt gekeken waar de grootste kansen liggen voor meer bos en bomen. Er wordt daarbij uitgegaan van de kernkwaliteiten die zijn vastgelegd in de desbetreffende gebiedsprofielen.

Door met bos en bomen de landschappelijke structuren te versterken of een nieuwe laag toe te voegen, ontstaat een nog rijker Zuid-Hollands landschap.

Er zijn gebieden waar bos en bomen minder passend zijn, hetzij vanwege ruimtelijke kwaliteiten, hetzij vanuit aanwezige ecologische waarden. Zo kent Zuid-Holland beschermingscategorieën waarbij de openheid van landschappen wordt bewaard. Ook zijn er natuurdoeltypen die gebaat zijn bij afwezigheid van bos en bomen, zoals de weidevogelgebieden. Op deze plekken moet voorzichtig omgegaan worden met het toevoegen van bos en bomen. Bovenstaand kaartbeeld is met een uitgebreidere legenda opgenomen in de bijlagen (I).

2. Koppelen aan maatschappelijke opgaven

Het toevoegen van meer bos en bomen is geen opgave op zich. Ze vormen een belangrijk onderdeel van de oplossing voor andere maatschappelijke opgaven. Door een slimme koppeling kan de inpassing van deze opgaven in het landschap aan kracht winnen.

Om ruimte te vinden voor meer bos en bomen is het van belang deze te koppelen aan andere provinciale opgaven. Bovenstaand kaartbeeld geeft een overzicht van lopende programma's en projecten waarbij bos en bomen een grote rol spelen. Dit is geen compleet overzicht, maar voor wat bos en bomen betreft meest relevante programma's en opgaven zijn:

- Verstedelijkingsstrategie: De bouw van woningen en bedrijven combineren met andere vraagstukken biedt de kans om steden en dorpen in de provincie te versterken.
- Veenweidestrategie: Gebiedsgericht wordt

er samen met stakeholders gewerkt aan strategieën om de CO₂ uitstoot van het veen drastisch te verminderen.

- Strategie aanpak stikstof: Balanceren tussen ruimte voor natuurherstel en mogelijkheden voor economische ontwikkelingen.
- Recreatieperspectief 2030: Er wordt ingezet op het versterken van omgevingskwaliteiten.
- Landschapspark Zuidvleugel: Middels deze visie werkt de provincie de komende jaren aan een aantrekkelijk stedelijk landschap.
- NP Hollandse Duinen: In een brede coalitie wordt gewerkt aan een aantrekkelijk duingebied waar ruimte is voor recreatie, natuur en cultuurhistorie.
- NLDelta: Een programma waarin overheden, organisaties en bewoners samenwerken aan het behoud en de ontwikkeling van natuur en de beleving van de Biesbosch en het Haringvliet.

3. De meerwaarde van bos en bomen

Bos en bomen bieden in potentie veel diensten aan de mens en natuur en voegen daarmee waarde toe. Deze ecosysteemdiensten kennen een onderverdeling in culturele, regulerende en productiediensten. Steeds meer van deze diensten zijn direct of indirect uit te drukken in harde euro's. Door bos en bomen slim in te zetten, valt er dus geld te besparen én zelfs te verdienen. Op deze pagina's is de meerwaarde van bos en bomen in zijn volste breedte weergegeven. Het helpt ons straks bewuster te kiezen welk type bos geschikt is voor een locatie. Dit hangt er maar helemaal vanaf welke meerwaarde dit bos op die plek dient te genereren. Gericht ontwerp en beheer zorgen ervoor dat deze meerwaarde ook op de lange termijn tot zijn volste benut kan worden.

Ecosysteemdiensten

Deze meerwaarden van bos en bomen zijn onderverdeeld in een reeks ecosysteemdiensten voor de provincie Zuid-Holland en worden op de volgende pagina's verder toegelicht.

culturele diensten:

landsch.
inpassing   leefbaar-
heid   recreatie   cultuur-
historie

regulerende diensten:

vastleggen
van CO2   lucht-
zuivering   verkoeling   water-
berging   bodem-
daling   landbouw-
transitie   biodiver-
siteit

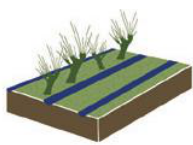
productieve diensten:

grond-
stoffen   duurzame
energie

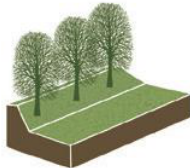
CULTURELE DIENSTEN

Landschappelijke inpassing

Versterken van de landschapskarakteristiek in het veen

Het veen staat bekend om zijn openheid. Toch komen ook hier typische bos- en boomtypen voor waardoor het karakter van dit landschap wordt versterkt, denk aan: moerasbossen, geriefbosjes en de vele knobomen.

Versterken van de landschapskarakteristiek in de delta

De kernkwaliteiten van de zuidelijke eilanden kunnen worden versterkt door dijken te beplanten. Daarnaast horen ook rivierbegeleidende bossen, getijdebossen, erfplantingen en grienden bij dit landschapstype.

Versterken van de landschapskarakteristiek langs de kust

Langs de Zuid-Hollandse kust komen al dan niet brede duinbossen voor. Kenmerkend zijn ook de vele buitenplaatsen met lanen en landgoedbossen.

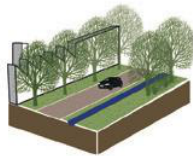
Landschappelijke inpassing
Met bos en bomen kunnen lelijke bedrijventerreinen, dorpsranden en boerderijen landschappelijk worden ingepast. Aandachtspunt daarbij is dat dit gebeurt met gebiedseigen soorten waardoor ze daadwerkelijk waarde toevoegen.

Leefbaarheid

Bijdragen aan de leefbaarheid

Bos en bomen dragen bij aan een prettige woonomgeving. Toegang tot een groenstructuur met bos en bomen draagt bij aan de leefbaarheid.

Een aantrekkelijk vestigingsklimaat

Aanwezigheid van bos en bomen draagt bij aan een aantrekkelijker vestigingsklimaat voor bedrijven en woningen.

Bijdrage aan een gezonde leefomgeving

Mensen vinden rust en ontspanning in een bos- en boomrijke omgeving. Het draagt bij aan zowel de fysieke als de mentale gezondheid.

Recreatie

Aantrekkelijke recreatieve routes

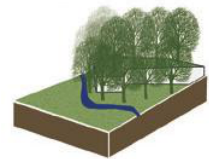
Bos en bomen dragen bij aan meer aantrekkelijke routes voor fietsers en wandelaars.

Recreatieve draagkracht van het landschap

De recreatieve druk is zeker in een tijd van pandemie toegenomen. Bosrijke landschappen hebben een grotere draagkracht om meer recreanten op te kunnen nemen.

Cultuurhistorie

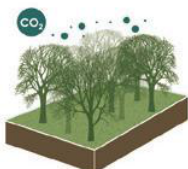

Leesbaar maken van cultuurhistorie en erfgoed

Met bos en bomen kunnen historische elementen in het landschap, zoals forten en linies weer herkenbaar worden gemaakt. Het landschap krijgt zo meer betekenis.

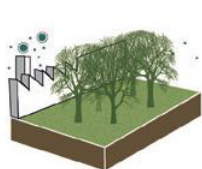
REGULERENDE DIENSTEN

Vastleggen van CO2

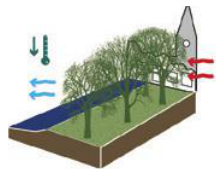
Vastleggen van CO2
Bos en bomen halen CO2 uit de lucht en slaan dit op in hout, vegetatie en bodem. De soortkeuze, wijze van aanplant en beheer bepalen de mate waarin een bos CO2 uit de lucht kan halen.

Luchtzuivering

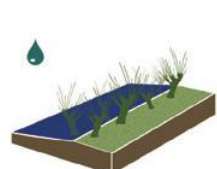
Filteren van de lucht
Bos en bomen hebben de capaciteit om lucht te filteren en kunnen zo bijvoorbeeld fijnstof uit de lucht halen. Hier is soortkeuze en wijze van aanplant en beheer van belang om deze functie optimaal te benutten.

Verkoeling

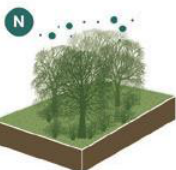

Verbeteren van het buitenklimaat
Bos en bomen bieden koelte en schaduw en dempen/begeleiden windstromen. Een aspect wat met steeds extremere zomertemperaturen zeer waardevol is. Verminderde hittestress zorgt voor minder sterfgevallen en lagere zorgkosten.

Waterberging

Waterberging bij piekafvoer
Bossen in de nabijheid van stedelijk gebied kunnen worden ingericht als "boswadi" of "mangrovebos" waardoor deze bossen tijdelijk water kunnen bergen. Er kan zo bespaard worden op een technische oplossing doordat het bos zorgt voor voldoende buffer bij piekafvoer.

Buffer stikstofgevoelige natuur
Veel natuur heeft te lijden onder te hoge concentraties stikstof. Brede buffers van bossen kunnen hierbij onderdeel van de oplossing zijn. Door deze gericht aan te planten kan een deel van de stikstof worden afgevangen.

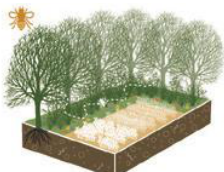
Tegengaan van verdroging
Veel gebieden in Zuid-Holland hebben te lijden onder verdroging. In combinatie met bos kan een gebied ingericht worden als spons door het waterpeil op te zetten en water hier langer vast te houden. In tijden van droogte kunnen ze vervolgens water leveren aan de omgeving. Hierbij dient wel rekening gehouden te worden met de soortkeuze zodat de bomen ook tegen - tijdelijke - natte voeten kunnen.

Bodemdaling

Voorkomen bodemdaling door vernatting
Met name in het veenweide speelt bodemdaling door oxidatie van het veen. Hiebij komt veel CO2 vrij. Door vernatting in combinatie met aanplant van bossen kan een dubbele CO2 winst geboekt worden.

Landbouwtransitie

Een duurzaam landbouwsysteem
Een goed ingericht bos biedt plaats voor veel soorten, er ontwikkeld zich een ecologisch evenwicht. Het bevat ook plaagbestrijdende en bestuivende soorten waar de akkerbouwer van profiteert. Zo kunnen bos en bomen bijdragen aan een duurzamere landbouw.

Biodiversiteit

Versterken van biodiversiteit
Bos en bomen bieden een habitat voor veel plant- en diersoorten. Door gemengde aanplant en beheer die bijdraagt aan een diverse habitat leveren bossen een belangrijke bijdrage aan de biodiversiteit.

PRODUCTIEDIENSTEN

Grond-
stoffen

Produceeren van duurzame grondstoffen

Hout of houtsnippers die vrijkomen bij beheer van een bos kunnen lokaal worden hergebruikt. Dit draagt bij aan een circulaire economie. Daarnaast wordt de opgebouwde koolstof voor langere tijd vastgelegd.

Duurzame
energie

Slimme inpassing van zonnevelden

Bos en zonnevelden zijn misschien niet de meest logische combinatie. Toch kan door slim ontwerp _ laag of afwezigheid van bos aan de zonzijde - een interessante combinatie ontstaan waarbij zonnepanelen als tijdelijke functie kunnen worden gezien.

Versterken landschappelijke draagkracht voor windenergie

Door aanleg van grootschalige bossen neemt de draagkracht van het landschap toe en kan met minder overlast ruimte worden gevonden voor windenergie. Rekening dient te worden gehouden met bestaande en nieuwe trekroutes van vleermuizen en vogels.

Een overzicht van bouwstenen voor meer bos en bomen in Zuid-Holland

Bos en bomen per landschapstype

Bos en bomen komen voor in vele soorten en maten, maar niet alle variaties passen in het Zuid-Hollandse landschap. In de matrix hiernaast wordt een overzicht gegeven van de meest karakteristieke bos- en boomtypen per landschapstype in Zuid-Holland. Ze vormen samen de bouwstenen van de ruimtelijke strategie Bos en Bomen.

Bos en bomen van de 21e eeuw

Er zijn ook nieuwe bos- en boomtypen die juist invulling geven aan de opgaven van deze tijd: de houtopstanden van de 21e eeuw. Dit zijn bostypen die zodanig worden ontworpen en beheerd dat ze optimaal invulling geven aan de functie die ze dienen.

Bos en bomen met meerwaarde

Veel van deze bouwstenen dienden vroeger een bepaald nut, zoals bij geriefbosjes en perceelsbeplantingen het geval was. Het is interessant te zien wat we daar in de huidige tijd van kunnen leren. Zo kunnen heggen opnieuw ingezet worden als voedergewas voor vee. De matrix geeft naast een omschrijving per bouwsteen ook een overzicht van de belangrijkste eigenschappen en ecosysteemdiensten. Is een bos- of boomtype bijvoorbeeld in het bijzonder geschikt om CO2 vast te leggen of draagt het meer dan gemiddeld bij aan de biodiversiteit dan is dat terug te lezen in dit overzicht. Zo wordt op overzichtelijke wijze duidelijk welke bouwstenen in potentie te koppelen zijn aan bepaalde opgaven.

LEGENDA

EIGENSCHAPPEN

Dominante soorten:

Overige eigenschappen

ECOSYSTEEMDIENSTEN

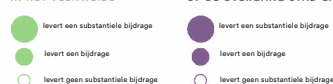
IN DE KUSTZONE

IN DE DELTA

IN HET VEENWEIDE

OP DE OVERGANG STAD-LAND

BOSSEN 21E EEUW

KUST

DELTA

VEENWEIDE

STAD-LAND

HOUTOPSTANDEN 21E EEUW

	BOUWSTENEN	OMSCHRIJVING	
KUST	Duinbossen	Gelegen op de jonge duinen. Variatie in open en besloten, vochtig en nat	
	Landgoed- en kasteelbossen	Komen van oorsprong voor op de strandwallen. Bossen van de binnenduinrandzone	
	Statige bomenlanen	Onderdeel van historische landgoederen. Begeleiden zichtlijnen	
	Boomsingels	Karakteristieke landschapselementen in de duin- en bollenstreek: gepland om winderosie tegen te gaan	
	Hagen en heggen	Karakteristieke landschapselementen uit de duinen. Voorbeeld zijn de schurvelingen en hoagten	
	Rivierbegeleidende bossen	Bossen gelegen langs de rivieren in binnendijks gebied. Niet langer onder invloed van overstroming/getij	
	Getijdenbossen	Gelegen in buitendijks gebied/uiteerwaarden. Bossen onder invloed van stromend rivierwater/getij	
	Grienden en hakhoutbos	Historische bossen voor verbouw van wilgenhout. Ligger van oudsher langs de zeearmen	
	Beplanting langs voormalige geulen	Voorkomen in de geulen tussen de voormalige eilanden en langs afgesloten rivierarmen (leesbaar landschap)	
	Boomdijsen	Imposante dijkbeplanten op de zuidelijke eilanden. Beeldbepalende elementen in een open landschap	
DELTA	Beplante wielen	Relict van dijkdoorbraken. Leestekens in het landschap	
	Perceelsbeplanting	Van oudsher werden percelen beplant. Het diende vaak als gerief- en brandhout	
	Boomgaarden en erfbeplanting	Boerenerven waren vaak rijkelijk beplant. Naast voedselvoorziening ook als geriefhout	
	VEENWEIDE	Moerasbossen	Permanent nat of plaatselijk overstromd bos. Ontoegankelijke bossen, minder geschikt voor recreatie
		Vochtige bossen	Lokaal nat bos, laat recreatief medegebruik toe. Ligging nabij de kernen zonder overlast mogelijk
		Geriefbosjes	Overhoeken ingeplant voor gerief- en brandhout. Bosjes liggen als groene eilanden in de polder
		Houtsingels en houtkaden	Onderdeel van de historische veenweide ontginning. Vaak gebruikt als gerief- en brandhout
		Tieldwegen	Herkenbaar type van de veenweide ontginning. Kenmerkend zijn de dubbele rijen knotwilgen
	Eendenkooien	Cultuurhistorische elementen: vang van wilde eenden. Waterplas met vangarmen die beschut liggen in bos	
	STAD-LAND	Stad-land verbindingen	Groenstructuur gekoppeld aan fiets- en/of wandelroutes. Verbinding tussen stad en omliggende landschap
Recreatiebossen		Groot aandeel recreatief medegebruik. Ligging in directe nabijheid van de stad	
Stads- en dorpsbossen		Ligging vaak omsloten door stad of aan rand dorp. Beeldmerk van een stad of dorp	
Buurtbos		Lokale functie voor de wijk als sociale ontmoetingsplek. Kleinere bosje met speelfunctie voor kinderen	
Groene straten en pleinen		Groene buitenruimte bieden kansen voor veel functies. Onderdeel van het groene raamwerk van een stad/dorp	
Weginfra bos		Bos aangelegd voor landschappelijke inpassing N-weg. Vaak autonome structuren, die los liggen van landschap	
HOUTOPSTANDEN 21E EEUW		Agroforestry / strokenteelt	Landbouwsysteem met houtige gewassen. Landbouw als vertrekpunt
		Voedselbos	Een vorm van agroforestry met bos als vertrekpunt. Hoge biodiversiteit en ruimte voor nevenfuncties
		Tiny forest / microbos	Kleinschalig bos, vaak in een stedelijke omgeving. Groot effect op omgeving: biodiversiteit, klimaat, etc.
		Energiebos	Bos gecombineerd met duurzame energieopwekking. Met name windparken en hoogspanningsleidingen
	Klimaatbos	Specifiek ingericht als oplossing voor klimaatopgave. CO2 opname, waterberging, luchtfilter, verkoeling	
Gedenkbos / bosbegrafplaats	Steeds grotere vraag naar natuurbegraafplaatsen. Populair hierbij is een bosrijke omgeving		

EIGENSCHAPPEN	ZUID-HOLLANDS VOORBEELD	ECOSYSTEEMDIENSTEN												
		landsch. inpassing	leefbaar- heid	recreatie	cultuur- historie	vastleggen van CO2	lucht- zuivering	ver- koeling	water- berging	bodem- daling	landbouw- transitie	biodiver- siteit	grond- stoffen	duurzame energie
	Bosjes van Poot	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Landgoed Donckse Bos	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Bomenlaan Ockenburg	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Bollenstreek Lisse	●	●	●	●	○	○	○	○	○	○	●	○	
	Schurvelingen Ouddorp	●	●	●	●	○	○	○	○	○	○	●	○	
	Oeverbos Vlaardingen	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Ruijgeplaatbos, Rotterdam	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Rhoonse grienden	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
	Recreatiebossen Bernisse	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Bomendijk in de Hoeksche Waard	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Lammetjeswiel Alblasserwaard	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Perceelsbeplanting Hoeksche Waard	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Erfbeplanting Groene Hart	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Nieuwkoopse Plassen	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	
	Krimpenerhout	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	○	
	Krimpenerwaard	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Nieuwkoopse Plassen	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Alblasserwaard	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Alblasserwaard	●	●	●	●	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Zuiderpark, Den Haag	●	●	●	○	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Abtswoudse Bos, Delft	●	●	●	○	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Haagse Bos, Den Haag	●	●	●	○	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Park Leeuwensteijn	●	●	●	○	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Laan van Meerdervoort	●	●	●	○	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Wegbeplanting N214	●	●	●	○	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Agroforestry	●	●	●	○	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Voedselbos de Koningsspil	●	●	●	○	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Tiny Forest (IVN) Rotterdam	●	●	●	○	●	●	●	●	○	○	●	○	
	windbos locatie onbekend	●	●	●	○	●	●	●	●	○	○	●	○	
	bos voor waterberging	●	●	●	○	●	●	●	●	○	○	●	○	
	Natuurbegraafplaats Zomerlanden	●	●	●	○	●	●	●	●	○	○	●	○	

2. Een ruimtelijke strategie voor meer bos en bomen

Bosaanplant is een proces van de lange adem. We planten nu voor toekomstige generaties. Daarom is het van belang een goede afweging te maken over de meest geschikte locaties. In dit hoofdstuk worden per landschapstype de meest kansrijke locaties voor bos en bomen in beeld gebracht.

Een ruimtelijke strategie voor meer bos en bomen

Aan de hand van de vier onderscheidende landschappen van Zuid-Holland - kustzone, delta, veenweide en overgang stad-land - worden in dit hoofdstuk de meest kansrijke locaties voor bos en bomen geduid. Deze suggesties zijn tot stand gekomen in de bosberaden waarbij gesprekken zijn gevoerd met een aantal actieve partijen (zie bijlage V) in deze landschappen. Een verdere doorvertaling naar concrete locaties kan op basis van deze ruimtelijke strategie plaats vinden. Provincie zal daarbij actief samenwerken met de betreffende gebiedspartners.

De kernkwaliteiten van de betreffende landschappen vormen het uitgangspunt bij het realiseren van meer bos en bomen. Met behulp van de bouwstenen worden bestaande kernkwaliteiten versterkt en nieuwe kwaliteiten aan het Zuid-Hollandse landschap toegevoegd. Daarnaast worden de actuele grote opgaven benoemd die een aanjager kunnen zijn voor meer bos en bomen. Vervolgens worden kleinere kansen voor bos en bomen benoemd die het landschap altijd beter maken. De kansrijke locaties en de meerwaarde van bos en bomen worden getoond middels schematische verbeeldingen en inspiratiebeelden.

Tot slot toont een voorbeelduitwerking een actuele casus waarin verschillende ruimtelijke strategieën samenkomen en tonen hoe actuele opgaven en meer bos en bomen hand in hand kunnen gaan en inspireren tot actie.

Het valt of staat met locatie

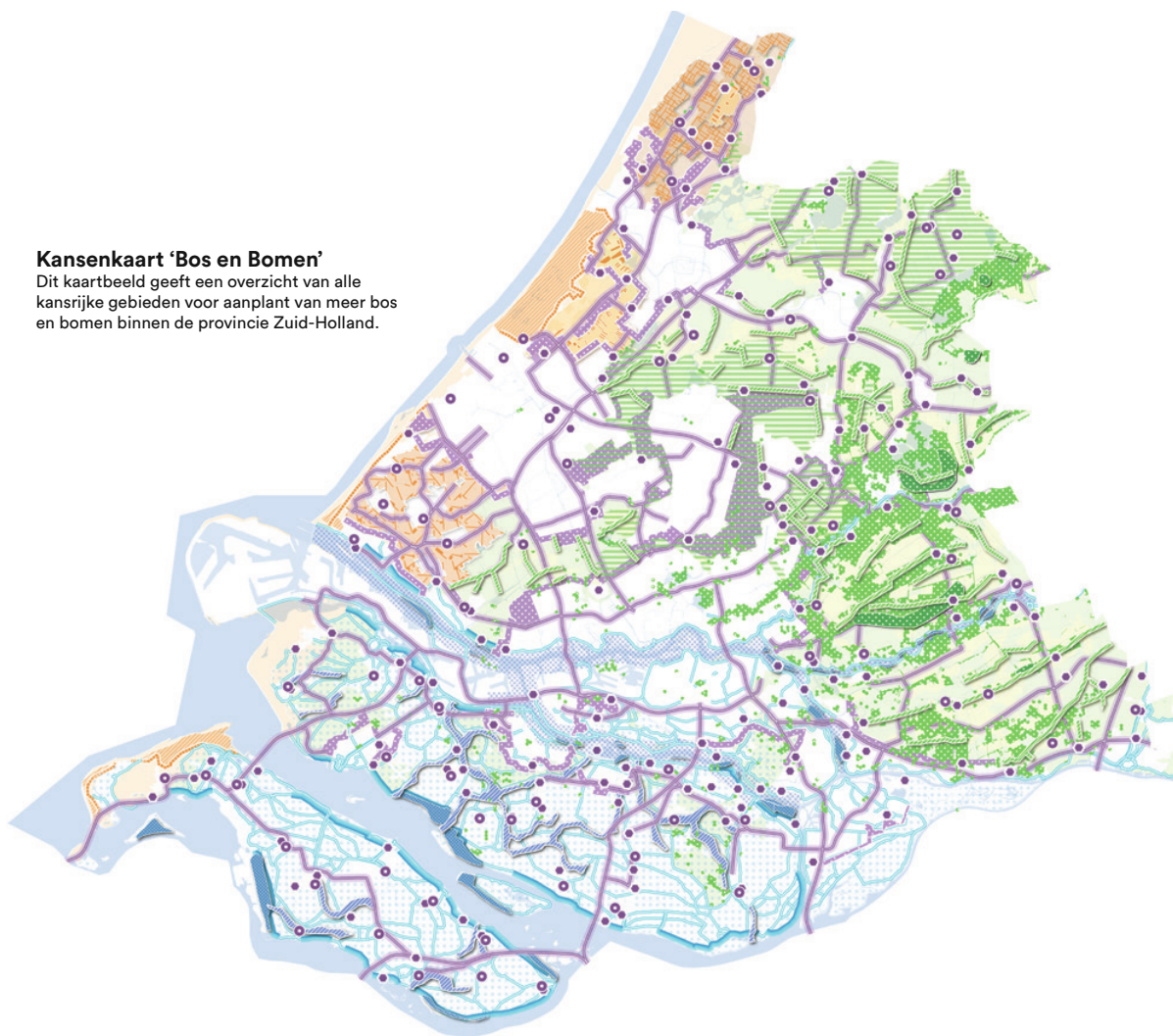
De daadwerkelijk te behalen meerwaarde van bos- en bomen valt of staat met locatie. Willen we dat bos functioneert als krachtig instrument en daadwerkelijk meerwaarde biedt voor mens en dier dan luistert de situering van deze nieuwe bossen heel nauw. In dit hoofdstuk worden de meest kansrijke locaties voor bos en bomen in Zuid-Holland geduid.

Zorgvuldig omgaan met bestaande kwaliteiten

Er zijn gebieden waar bos en bomen minder passend zijn, hetzij vanwege ruimtelijke kwaliteiten, hetzij vanuit aanwezige ecologische waarden. Zo kent Zuid-Holland beschermingscategorieën waarbij de openheid van landschappen wordt bewaard. Ook zijn er natuurdoeltypen die gebaat zijn bij afwezigheid van bos en bomen, zoals de weidevogelgebieden en grote delen van de duinen. Op deze plekken dient voorzichtig worden omgegaan met het toevoegen van bos en bomen.

Kansenkaart 'Bos en Bomen'

Dit kaartbeeld geeft een overzicht van alle kansrijke gebieden voor aanplant van meer bos en bomen binnen de provincie Zuid-Holland.

Kansen voor bos en bomen:

in de kustzone

- Strandvlakten- en wallen
- Toekomstbestendige bollenteelt in een kleinschalig landschap
- Bufferbossen voor stikstofgevoelige natuur
- Groene transformatie glastuinbouw
- Versterken landgoederenzone

in het veen

- Groene linten door de open veenweide
- Bodemdalingsgevoelige gebieden
- Multifunctioneel laagveenbos tegen bodemdaling
- Veenweidepolders
- Droogmakerijen

in de delta

- Contrastrijke zeekleipolders
- Getijdebossen met unieke deltanatuur
- Bossen langs rivierarmen en oude kreken
- Markering van de overgang tussen land en water
- Dijkbeplantingen

op de overgang stad-land

- Bosmantels rondom de stad
- Groen infralandschap
- Meer stads- en dorpsbossen
- Aantrekkelijke werklandschappen

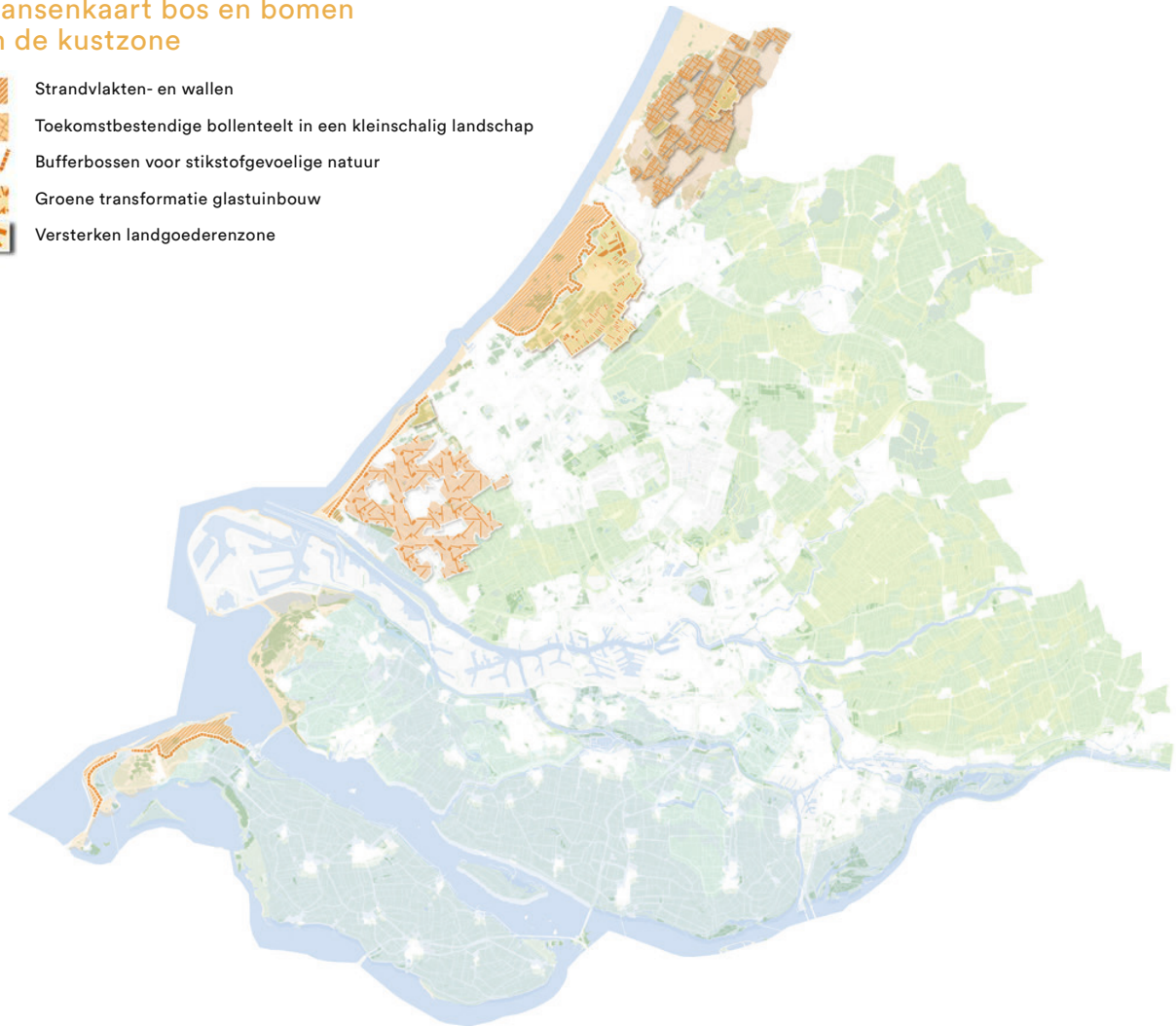
A photograph of a forest path. The path is a dirt road that curves through a dense forest. The trees are tall and have thick, gnarled trunks. The leaves are a vibrant green, suggesting a spring or summer setting. The sunlight filters through the canopy, creating dappled shadows on the path. In the top right corner, there is an orange rectangular box containing white text.

bos en bomen
in de kustzone

de Scheveningse bosjes

Kansenkaart bos en bomen in de kustzone

- Strandvlakten- en wallen
- Toekomstbestendige bollenteelt in een kleinschalig landschap
- Bufferbossen voor stikstofgevoelige natuur
- Groene transformatie glastuinbouw
- Versterken landgoederenzone

Meer bos en bomen in de kustzone

Kansrijke locaties:

De kustzone in Zuid-Holland is grotendeels verstedelijkt. Toch liggen er nog kansen voor meer bos en bomen, met name waar de recreatieve druk op de duinen groot is. Daarnaast worden er kansen gezien in de bollenstreek. De stikstofgevoelige duinnatuur is een provinciale opgave waar bos en bomen een rol kunnen spelen. Tot slot is er ook in de glastuinbouw aanleiding om te vergroenen waar transformatie aan de orde is.

Relevante bouwstenen:

Duinbossen:

Landgoedbossen:

Statige lanen:

Boomsingels:

Hagen en heggen:

Kansrijk voor bos of bomen?

Receptenkaart

1. Het landschap als basis

- De strandvlakte kenmerkt zich, in tegenstelling tot de strandwal, door grotere mate van openheid.
- Het gebied kent hoge grondwaterstanden met een fijnmazige verkavelingsstructuur.
- De bestaande boskavels zijn meestal lang en smal, met name langs de randen. Er zit veel lengte in de overgang open-besloten landschap.
- Ecologische kwaliteiten van dit landschap kenmerken zich door de natte bossen (nationaal gezien een interessant bostype).

2. De grote opgaven als aanjager voor bos en bomen

- **Wateropgave/klimaatopgave:** tijdelijk bufferen van water afkomstig van naastgelegen stedelijk gebied: interessante combinatie met ontwikkeling van natte bossen.
- **Verstedelijkingsopgaven:** Waar woningbouw aan de orde is dient dit gepaard te gaan met een landschappelijke investering zodat een groene overgang ontstaat naar de strandvlakte.
- **Saneringsopgave kassen:** kansen voor “sanering” van locaties met verouderde gebouwen en kassen en omvorming naar bos.

3. De meerwaarde van bos en bomen

- Aanplant van heggen en hagen langs wegen, recreatieve routes en op perceelsgrenzen.
- Wegbegeleidende beplanting.
- Kleinschalige inpassing dorpsranden: bossingels en kleinschalige natte bossen.
- Inplanten overhoeken die niet langer rendabel zijn voor de agrariër.

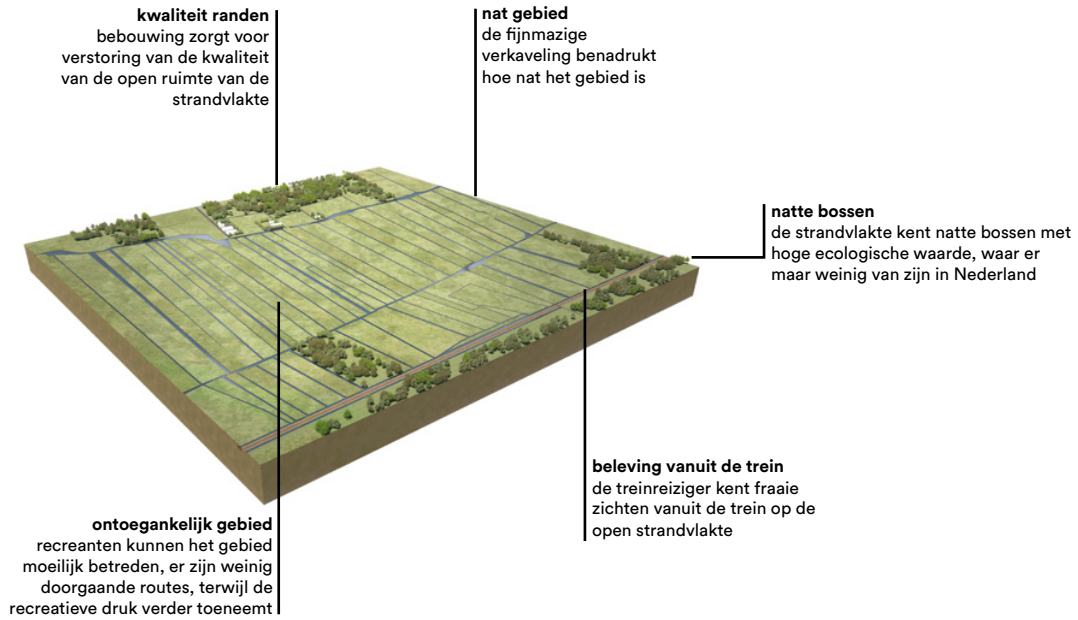

Strandvlakten en -wallen: “open met groene randen”

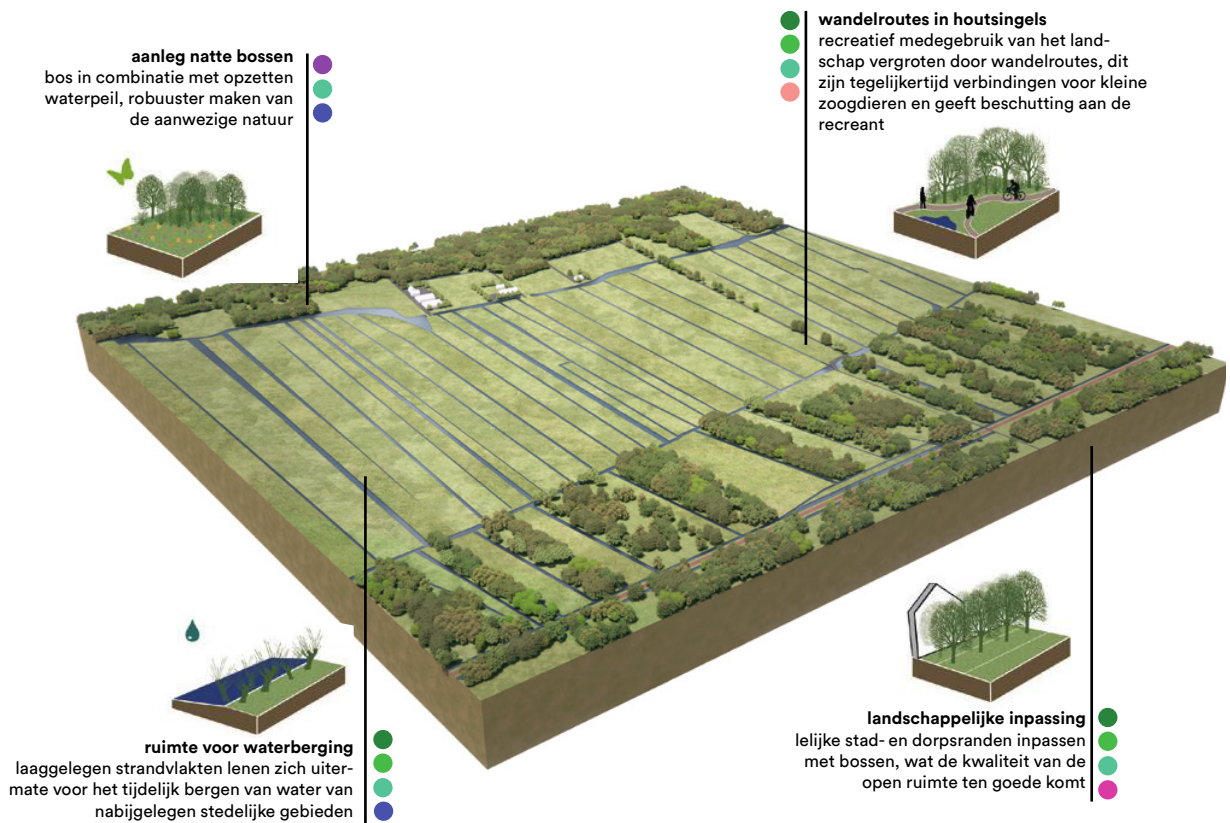
Versterk het karakteristieke onderscheid tussen strandwal en strandvlakte. Met respect voor de karakteristieke openheid van de strandvlakte is er ruimte om bos en bomen toe te voegen aan de randen. De natte bossen die hier kunnen worden ontwikkeld, bieden in potentie ook hoge natuurwaarden. Op de strandwallen is het aanzienlijk verdicht en is er minder ruimte voor bos en bomen. Waar mogelijk dienen hier nieuw bos en bomen te refereren aan de historische landgoederen en buitenplaatsen, danwel het combineren met nieuwe functies tot landgoederen 2.0.

Legenda ecosysteemdiensten	
■	landschappelijke inpassing
■	leefbaarheid
■	recreatie
■	cultuurhistorie
■	vastleggen van CO2
■	luchtzuivering
■	verkoeling
■	waterberging
■	bodemdaling
■	landbouwtransitie
■	biodiversiteit
■	grondstoffen
■	duurzame energie

Bestaande situatie

Situatie met meer bos en bomen

Receptenkaart

1. Het landschap als basis

- Het kenmerkende zanderijenlandschap koesteren, door het behouden en versterken van de hoge met hagen beplante wegen, perceelsgrenzen en het raster van brede waterlopen.
- De landschappelijke kamerstructuur versterken: de specifieke kwaliteiten van het landschap als 'bollentuin' versterken door groene randen langs de kamers te maken.

2. De grote opgaven als aanjager voor bos en bomen

- **Landbouwtransitie:** de wegbeplantingen, singels en hagen hebben meerwaarde voor een meer natuurinclusieve bedrijfsvoering van de bollenteelt: opbouw van organische stofgehalte in de bodem, natuurlijke plaagbestrijding.
- **Landgoedontwikkeling:** uitbreiden van bestaande landgoederen en toevoegen van nieuwe landgoederen dragen bij aan het bosareaal in de bollenstreek. Het geeft ook invulling aan een recreatief aantrekkelijker landschap. Eventueel in combinatie met kleinschalige woningbouw.

3. De meerwaarde van bos en bomen

- Wegbeplantingen en kavelgrensbeplantingen dragen bij aan een samenhangend netwerk van natuurcorridors.
- Boomsingels en hagen dragen bij aan een recreatief aantrekkelijker landschap.
- Erfbeplantingen: landschappelijke inpassing van bedrijven/erven.

De bollenstreek:

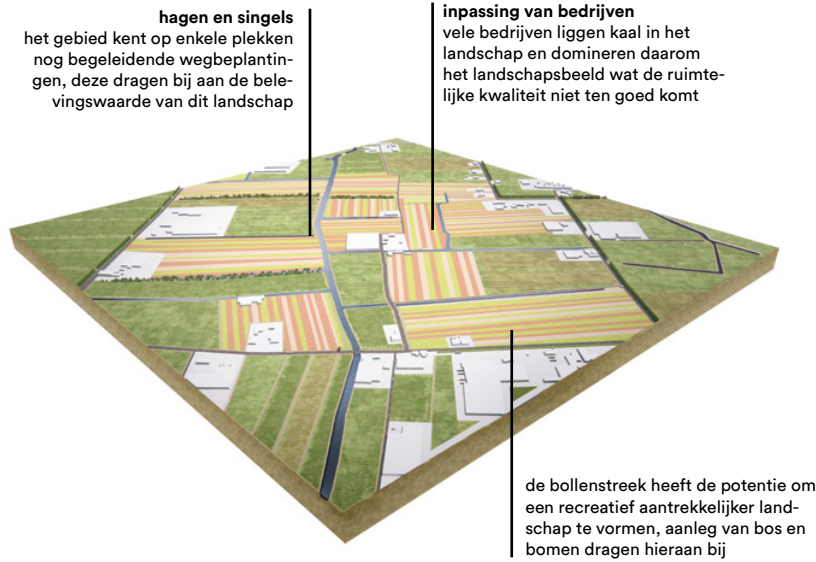
“toekomstbestendige
bollenteelt in een
kleinschalig landschap”

In de duin- en bollenstreek worden kansen gezien om mét behoud van de bollenteelt bos en bomen toe te voegen. Een groene dooradering van kleinschalige landschapselementen kan zonder een al te grote aanslag te doen op de ruimte veel meerwaarde toevoegen. Overhoeken die niet meer rendabel zijn, kunnen worden ingeplant met bosjes. Daarnaast liggen er kansen voor boomsingels en hagen, die hier van oudsher al veel voorkwamen. Door goed rekening te houden met de wijze waarop de grond wordt bewerkt, hoeft dit de opbrengst niet in de weg te zitten. Sterker nog: boomsingels dragen hier bij in de opbouw van organisch materiaal en ondersteunen bij natuurlijke plaagbestrijding.

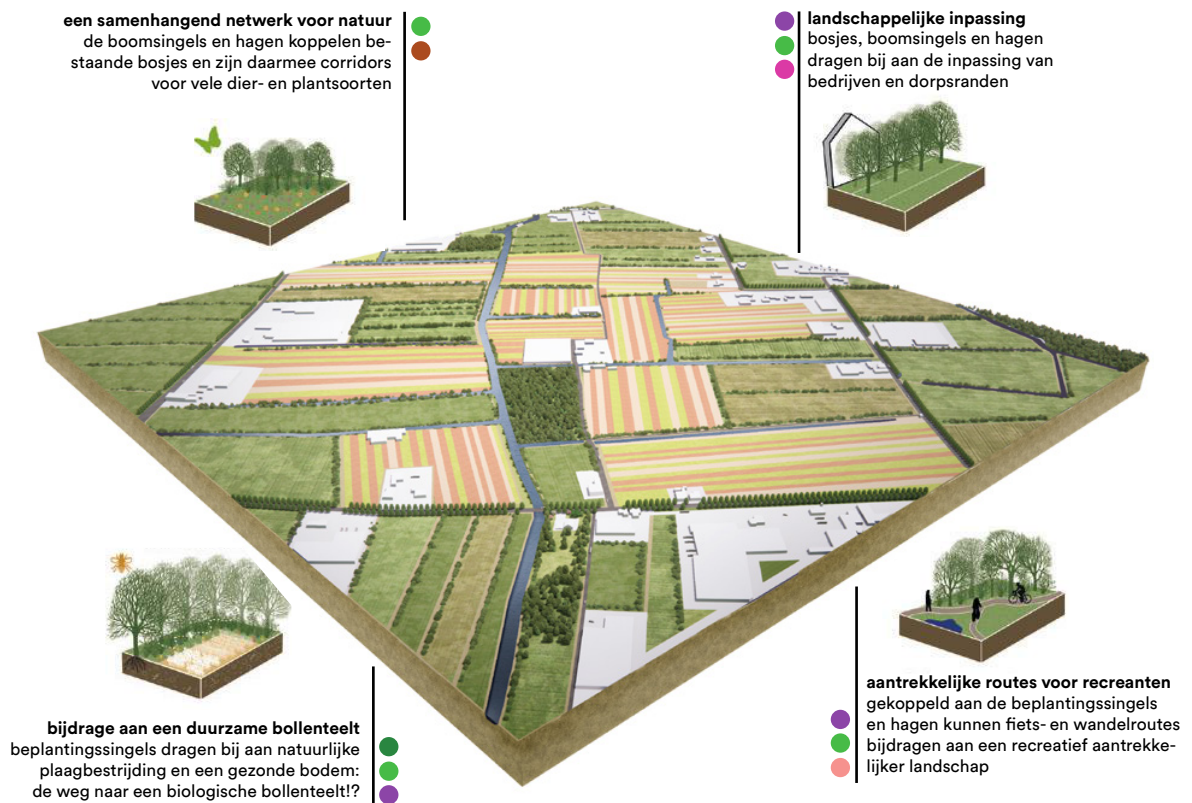
Legenda ecosysteemdiensten	
■	landschappelijke inpassing
■	leefbaarheid
■	recreatie
■	cultuurhistorie
■	vastleggen van CO2
■	luchtzuivering
■	verkoeling
■	waterberging
■	bodemdaling
■	landbouwtransitie
■	biodiversiteit
■	grondstoffen
■	duurzame energie

Bestaande situatie

Situatie met meer bos en bomen

Overige kansrijke locaties in de kustzone:

Bufferbossen voor stikstofgevoelige duinnatuur

Grote delen van de Zuid-Hollandse duinzone hebben te lijden onder de depositie van stikstof. Een simpele, eenduidige oplossing is hier niet direct voorhanden. Wel kan met de aanleg van zogenaamde 'bufferbossen' een deel van de stikstof worden afgevangen.

De uitdaging is om hiervoor geschikte locaties van voldoende omvang te vinden. Uit onderzoek blijkt dat een goed functionerende buffer van bos al snel 500 meter breed moet zijn. Maar ook minder brede bossen, mits met een goede verticale gelaagdheid, kunnen al een positief effect hebben. Ook een gerichte soortkeuze voor bomen en struiken die een dichte kroon hebben of goede capaciteit hebben om stikstof uit de lucht te halen, zorgt voor een effectievere buffer. Bufferbossen dienen natuurlijk ook andere functies zoals recreatie en biodiversiteit. Op deze manier draagt dit bos op vele fronten zijn steentje bij.

Een 'bos- en boomopgave' bij transformatie van glastuinbouw

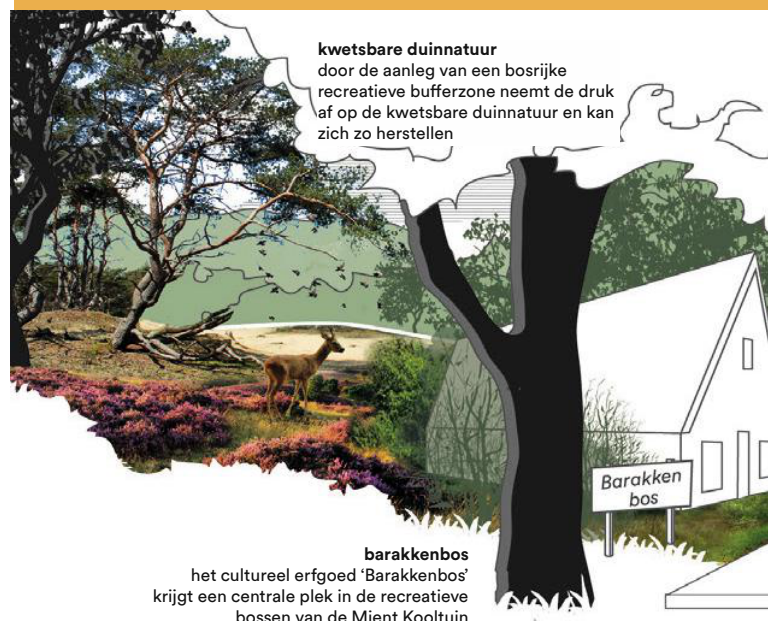
Zuid-Holland kent verschillende gebieden waarin het grondgebruik gekenmerkt wordt door glastuinbouw. Veel van deze gebieden transformeren stap voor stap naar een andere functie zoals wonen.

Bij zo'n transformatie is het vaak reeds gebruikelijk dat er eisen worden gesteld aan de verhouding verhard oppervlak en water. De zogenaamde 'wateropgave'. In een soortgelijke eis zou ook een aandeel bos en bomen kunnen worden opgenomen om zo ook op deze manier een vergroening van het glastuinbouw gebied te realiseren, de 'bos- en boomopgave'. De uitdaging daarbij is om goed aan te sluiten op de omgeving en zorg te dragen voor een continue groenstructuur. Dit is voor elk gebied weer een eigen ontwerpogave. Het bos en bomen wat wordt toegevoegd kan bovendien goed worden gecombineerd met andere functies als recreatie, biodiversiteit en leefbaarheid. Op deze manier krijgt de vergroening van de glastuinbouw ook veel meerwaarde!

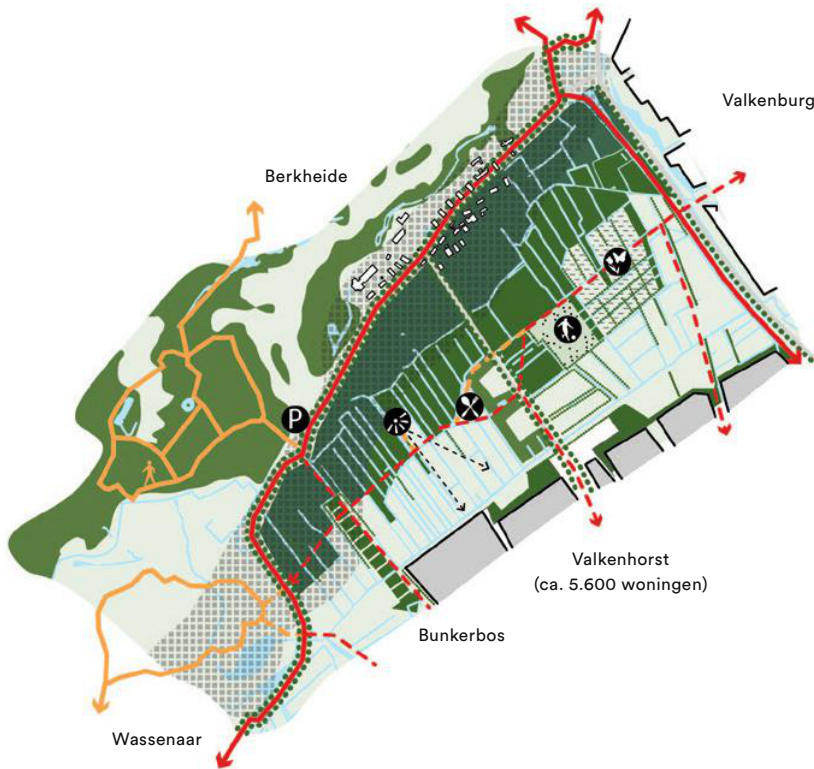
Voorbeeld:

Bos en bomen in de Mient Kooltuinen! In de recent opgestelde gebiedsvisie (2020) worden deze kansen al concreter gemaakt. Met de woningbouw op het voormalig vliegveld Valkenburg zal de recreatieve druk alleen nog maar toenemen. Hoe ontzie je dan de kwetsbare duinnatuur en kan er een buffer worden gerealiseerd om stikstof tijdig uit de lucht te halen? Hier ligt een belangrijke rol voor bos en bomen!!

De Mient Kooltuin is een gebied wat op de overgang ligt van het zand naar klei. Deze overgang is nu vrij scherp maar door deze meer geleidelijk te maken, kan een betere verbinding tussen duin en polder worden gemaakt. Deze overgangzone leent zich goed voor bosontwikkeling. Door aantrekkelijke recreatieve verbindingen aan te leggen die logisch aansluiten op de omgeving wordt de druk op de duinen ontlast en kan de natuur zich hier verder ontwikkelen. De boombewonende vleermuissoorten zijn een specifieke ecologische waarde van dit gebied. Deze leven zowel in het Natura2000-gebied Berkheide en geïsoleerd in het verder naar het zuiden gelegen Bunkerbos. Het nieuwe bos kan het leefgebied van onder andere de baardvleermuis en de grootoorvleermuis verbinden en verder vergroten. De aanplant van bos is ook waardevol als recreatief uitloophouding voor bestaande en nieuwe woonkernen gelegen in de directe omgeving. Door de bossen zo breed mogelijk en met een goed ontwikkelde boom en struiklaag aan te planten, functioneren ze optimaal als afvanger van stikstof. Daarnaast liggen er kansen om de waterstand te verhogen, waardoor de verdroging van de duinen wordt afgeremd en ook de drinkwaterwinning voor de lange termijn ten goede komt. Kortom, de bossen zijn een buffer voor recreatie, stikstof, natuur én water!

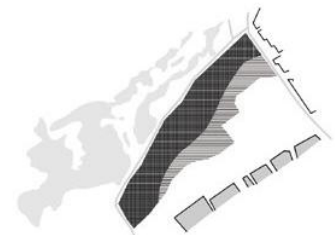
Bufferbos in Mient Kooltuin

principeschets nieuw bos in de Mient Kooltuin

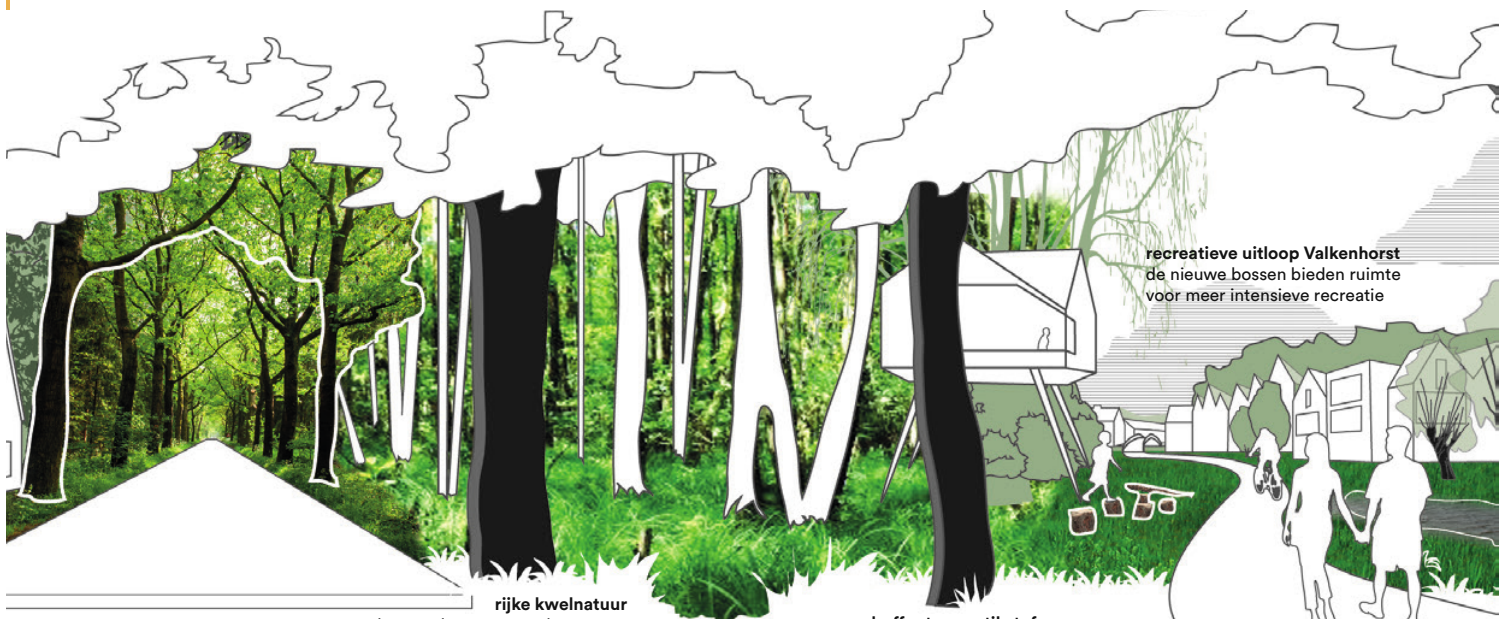
Bos als brede buffer om stikstof af te vangen met een dichte structuur.

De bostypes variëren en volgen daarbij de ondergrond die overgaat van zand naar klei. Er ontstaat een waardevol, nat bostype waar zuiver kwelwater naar boven komt.

Aan de zuidoostzijde gaat het bos over in rafeelige rand met bossingels waar de nadruk meer ligt op recreatief medegebruik die onder andere dient als uitloopgebied voor de nieuwe wijk Valkenhorst.

rijke kwelnatuur
door aanleg van natte bossen op plekken waar zuiver kwelwater uit de duinen naar boven komt

buffer tegen stikstof
een rijk gelaagd bos met waar mogelijk een breedte van min. 500 meter beschermt de stikstofgevoelige duinnatuur

recreatieve uitloop Valkenhorst
de nieuwe bossen bieden ruimte voor meer intensieve recreatie

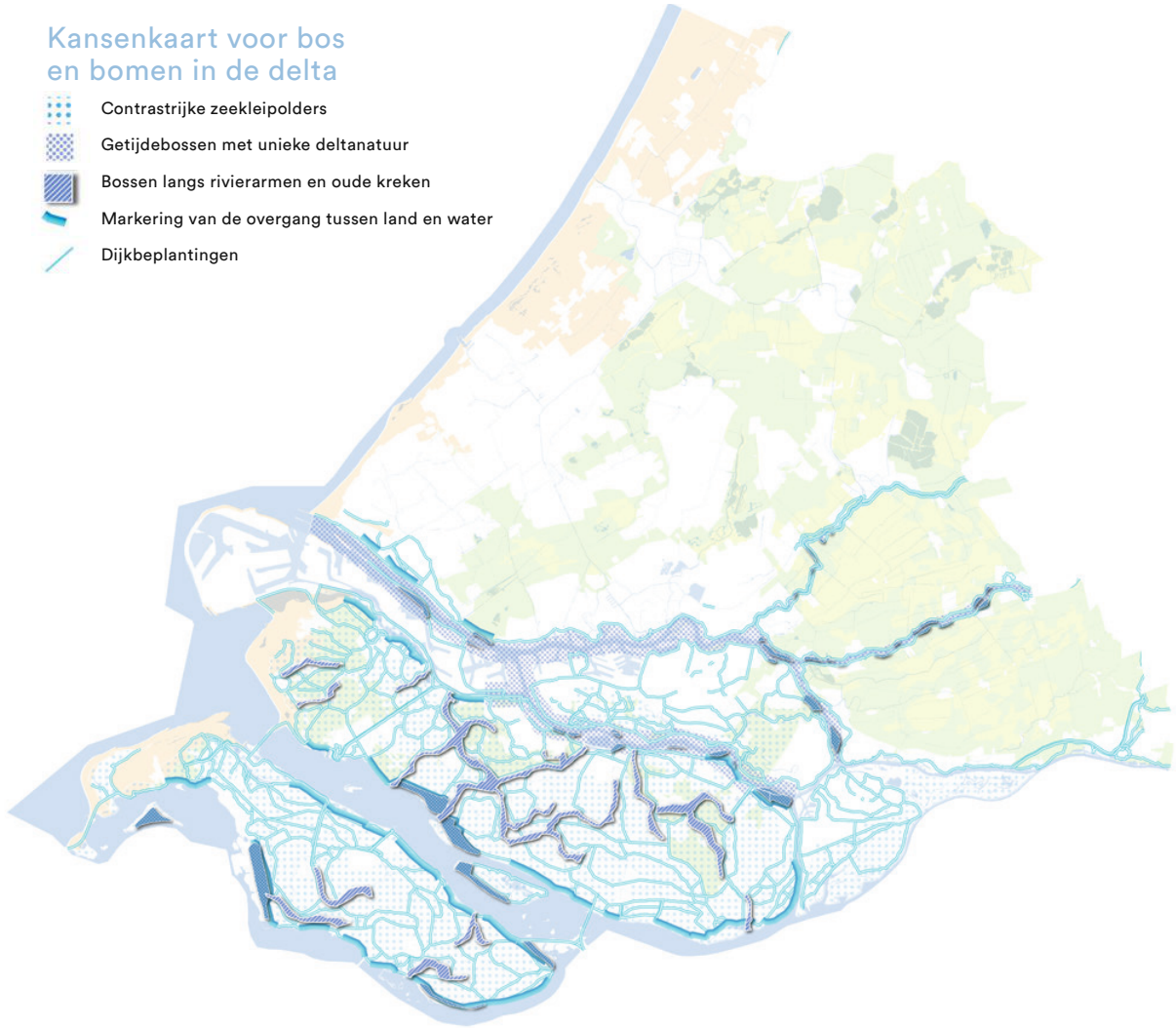
bos en bomen
in de delta

Klein Profijt, nabij Rhoon

Kansenkaart voor bos en bomen in de delta

- Contrastrijke zeeleipolders
- Getijdebossen met unieke deltanatuur
- Bossen langs rivierarmen en oude kreken
- Markering van de overgang tussen land en water
- Dijkbeplantingen

Meer bos en bomen in de delta

Kansrijke locaties:

Een groot deel van de delta wordt gevormd door de zuidelijke eilanden. Hier is de druk op de ruimte relatief gezien minder groot. Hier liggen dan ook meer kansen voor bos en bomen, ook voor grotere aaneengesloten bosvlakken. Aansluiten bij landschappelijke structuren ligt daarbij voor de hand: langs historische dijkstructuren, oude kreken of rivierarmen. Het toevoegen van een nieuwe laag aan het landschap is hier ook mogelijk. Met name de grootschalige zeeleipolders lenen zich hier goed voor.

Relevante bouwstenen:

Rivierbegeleidende bossen

Boomdijsen:

Getijdebossen:

Beplante wielen:

Grienden en hakhoutbossen:

Perceelsbeplantingen:

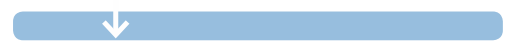

Beplanting langs geulen:

Erfbeplantingen:

Kansrijk voor bos of bomen?

Bos

Bomen

Receptenkaart

1. Het landschap als basis

- De zuidelijke eilanden bestaan uit een mozaïek van polders die vanaf de Middeleeuwen zijn bedijkt. De eilanden zijn ontstaan vanuit een aantal oude polders die met de inpoldering van aanwasvelden aan elkaar zijn gegroeid.
- De verschillende poldertypen die zo zijn ontstaan hebben allen andere ruimtelijke karakteristieken en kwaliteiten en vertellen samen het verhaal van de ontstaansgeschiedenis van het eiland.
- De dijken begrenzen de open ruimten en maken de polderopbouw zichtbaar en beleefbaar. Gekoppeld aan de poldertypen zijn er verschillende dijktypen te onderscheiden.
- De boerenervenlinten zijn polderwegen waarlangs zich boerderijen vestigden als herkenbaar element in de open polder.
- Verschillende polders kennen een fraai contrast tussen de regelmatige kavelpatronen en de kronkelige krekken.

2. De grotere opgaven als aanjager voor bos en bomen

- **Kleinschalige verstedelijkingsopgaven** aan de randen van de dorpen gaan gepaard met landschappelijke investering in een groene overgang naar de zeekeleipolders.
- **Duurzame landbouw en agroforestry:** combinatie tussen landbouwfunctie en aanplant houtige gewassen (bijvoorbeeld noten of vruchtbomen).
- **Landschappelijke inpassing van duurzame energie:** zoals zonnevelden en geothermiebronnen.

3. De meerwaarde van bos en bomen

- Dijkbeplantingen
- Wegbegeleidende beplantingen
- Erfbeplantingen en boomgaarden (*bestaand beleid op dit punt herzien: in verband met karakteristieke openheid polders is erfbeplanting nu niet altijd mogelijk*)

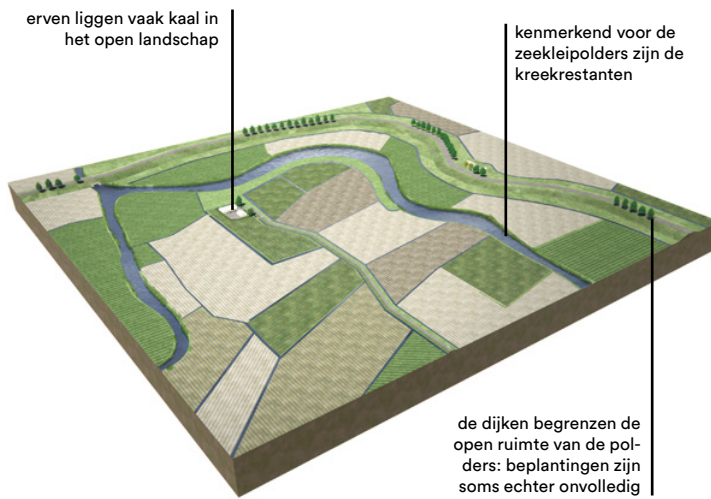

In de polders: “contrastrijke zeekeleipolders”

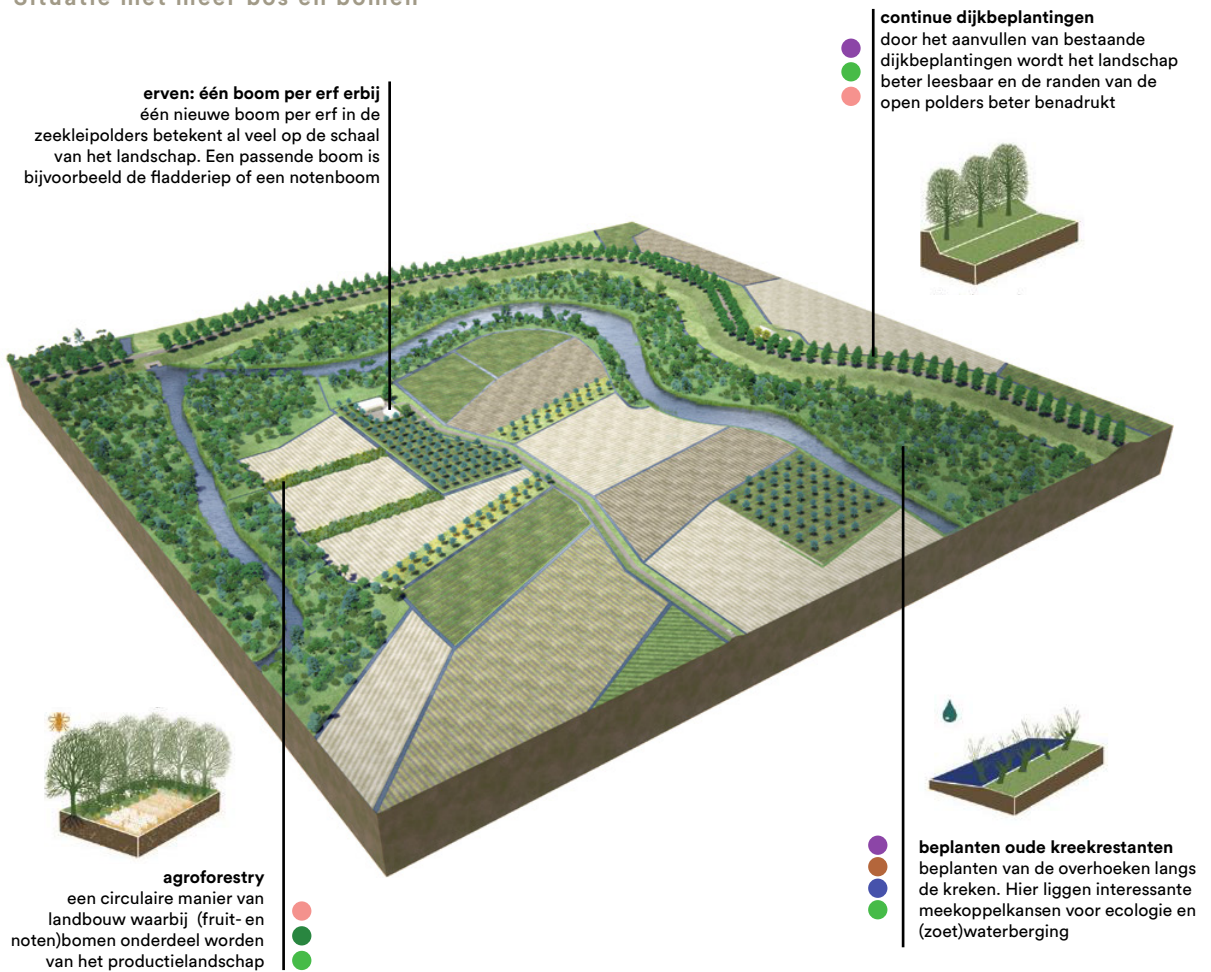
Er liggen volop kansen voor aanplant van bos en bomen in de zeekeleipolders zonder dat daarbij direct afbreuk wordt gedaan aan het open karakter en de leesbaarheid van de poldereenheid. Hier liggen onder andere mogelijkheden voor dijkbeplantingen, kreekbossen, erfbeplantingen, agroforestry en grotere boseenheden. Ook een krachtiger gebaar door volledige poldereenheden te ‘vullen’ met bos zijn denkbaar. De gekozen richting blijft maatwerk en afhankelijk van het poldertype en de context.

Legenda ecosysteemdiensten	
■	landschappelijke inpassing
■	leefbaarheid
■	recreatie
■	cultuurhistorie
■	vastleggen van CO ₂
■	luchtzuivering
■	verkoeling
■	waterberging
■	bodemdeling
■	landbouwtransitie
■	biodiversiteit
■	grondstoffen
■	duurzame energie

Bestaande situatie

Situatie met meer bos en bomen

Receptenkaart

1. Het landschap als basis

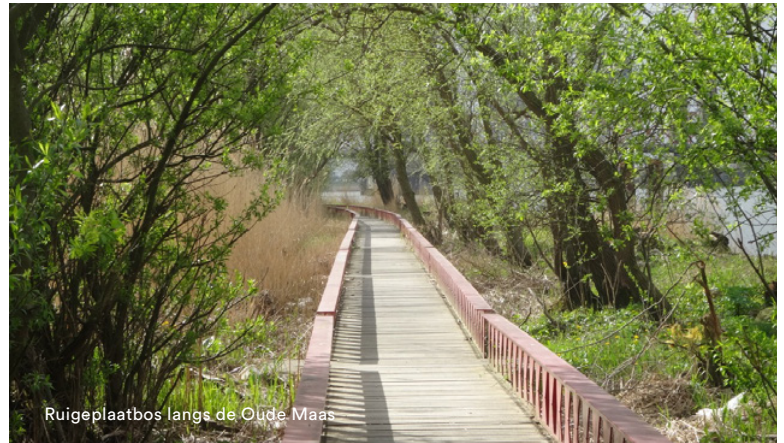
- Ooit was dit deel van Zuid-Holland een dynamische delta waarbij de natuurlijke dynamiek van eb en vloed en afvoer van rivierwater grote invloed hadden.
- Op slechts enkele plekken is deze karakteristiek van wisseling van getij te ervaren.

2. De grotere opgaven als aanjager voor bos en bomen

- **Waterveiligheid/waterkwaliteit:** inrichting van een breder voorland voor de dijken draagt bij aan de waterveiligheid van de delta. Hier liggen ook mogelijke combinaties met realisatie van getijdebossen. Een punt van aandacht zijn de aanwezige slibdepots.
- **Natuurontwikkeling:** herstel van natuurwaarden door een landschap van gradiënten in te richten waar verschillende natuurtypen zich kunnen ontwikkelen. Op de hogere delen is er ruimte voor rivierbegeleidende bossen.
- **Stedelijke getijdeparken:** waar stad en natuur worden samengebracht. Door oevers te verzachten wordt water toegankelijk gemaakt. Hier liggen ook mogelijkheden om bos en bomen aan te planten.

3. De meerwaarde van bos en bomen

- Aanleg van kleine bosjes
- Aanleg van perceelsbeplantingen
- Kleinschalige grienden
- Spontane bosontwikkeling door externe begrazing

Langs de rivieren: “meer getijdebossen met unieke deltanatuur”

In de Zuid-Hollandse delta worden kansen gezien om getijdebossen te ontwikkelen met unieke deltanatuur. Er liggen met name kansen langs de oevers van de Oude Maas, Nieuwe Maas, Haringvliet en de Hollandse IJssel. Het gaat hierbij om wat kleinere gebieden waar daadwerkelijk ruimte te vinden is om getijdebossen te ontwikkelen. Bij ontwikkeling van nieuwe bossen wordt rekening gehouden met de ecologisch waardevolle gorzen en slikken. Getijdebossen zijn ecologisch gezien vooral in internationaal perspectief zeer waardevol. Er dient daarom, hoe klein ook, ingezet te worden op een groter areaal getijdebossen in de Zuid-Hollandse delta.

Legenda ecosysteemdiensten	
■	landschappelijke inpassing
■	leefbaarheid
■	recreatie
■	cultuurhistorie
■	vastleggen van CO2
■	luchtzuivering
■	verkoeling
■	waterberging
■	bodemdaling
■	landbouwtransitie
■	biodiversiteit
■	grondstoffen
■	duurzame energie

Bestaande situatie

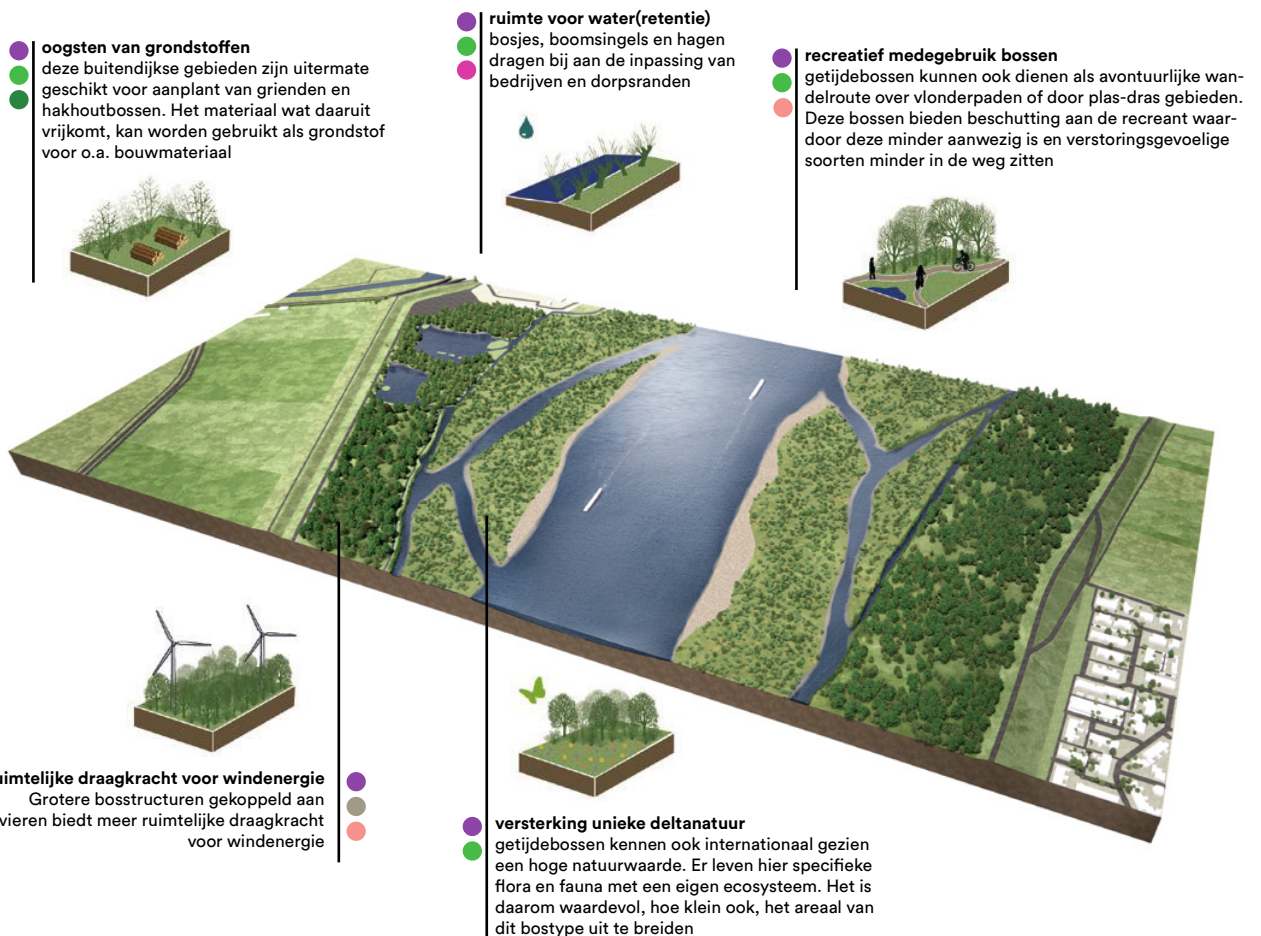

getijdebossen kennen unieke natuurwaarden

recreatief medegebruik van buitendijks gebied is momenteel beperkt

in de toekomst maatregelen nodig ten behoeve van waterveiligheid: ligt hier een rol voor getijdebossen?

Situatie met meer bos en bomen

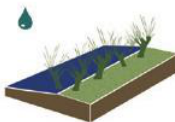
oogsten van grondstoffen

deze buitendijkse gebieden zijn uitermate geschikt voor aanplant van grienden en hakhoutbossen. Het materiaal wat daaruit vrijkomt, kan worden gebruikt als grondstof voor o.a. bouwmaterial

ruimte voor water(retentie)

bosjes, boomsingels en hagen dragen bij aan de inpassing van bedrijven en dorpsranden

recreatief medegebruik bossen

getijdebossen kunnen ook dienen als avontuurlijke wandelroute over vlonderpaden of door plas-dras gebieden. Deze bossen bieden beschutting aan de recreant waardoor deze minder aanwezig is en verstoringsgevoelige soorten minder in de weg zitten

ruimtelijke draagkracht voor windenergie
Grotere bosstructuren gekoppeld aan rivieren biedt meer ruimtelijke draagkracht voor windenergie

versterking unieke deltanatuur

getijdebossen kennen ook internationaal gezien een hoge natuurwaarde. Er leven hier specifieke flora en fauna met een eigen ecosysteem. Het is daarom waardevol, hoe klein ook, het areaal van dit biotype uit te breiden

Overige kansrijke locaties in de delta:

Bos en bomen op de overgang tussen land en water

De delta bestaat uit een reeks eilanden. De kernen bestaan voornamelijk uit open polders. De randen van de eilanden, op de overgang tussen land en water kennen vaak een meer verdicht karakter. Door hier bosontwikkeling toe te staan wordt de overgang van land naar water ruimtelijke gezien geaccentueerd.

Een belangrijk aandachtspunt is dat de bossen die hier worden aangeplant samen een robuuste groenstructuur vormen die past bij de grote maat en schaal van dit landschap. De bossen vormen vervolgens een groen raamwerk waarin ruimte is voor recreatie, eventuele vormen van kleinschalig wonen en de opwek van duurzame energie. Met name aan de noordzijde vormt de randzone ook een landschappelijke inpassing van industriehavens Rotterdam. Door te kiezen voor natte bostypen met gradiënten dragen deze ook bij aan de unieke natuurwaarden van de delta. Daarnaast vormen deze bossen aantrekkelijke uitloopgebieden voor (water)recreanten.

Bos als markering van oude rivierarmen en kreekrestanten

De delta kent vele oude rivierarmen en kreekrestanten. Ze vormen vaak al een contrast met de verder vaak rationele verkaveling van de polders. Er liggen kansen om de oude rivierarmen en kreekrestanten te begeleiden door bos en bomen. Dit draagt bij aan de leesbaarheid van de inpolderingsgeschiedenis van het deltalandschap.

Door kreekstructuren te voorzien van meer bos en bomen ontstaan robuuste landschappelijke structuren. De primaire functie is vaak de water af- en aanvoer, maar er liggen ook kansen om met bos beter invulling te geven aan de ecologische verbinding, (zoet)waterberging en recreatie. Veel kernen kennen hun oorsprong langs deze voormalige kreek en rivieren. Aandachtspunt is hoe deze kernen goed verbonden kunnen worden met de nieuwe bossen.

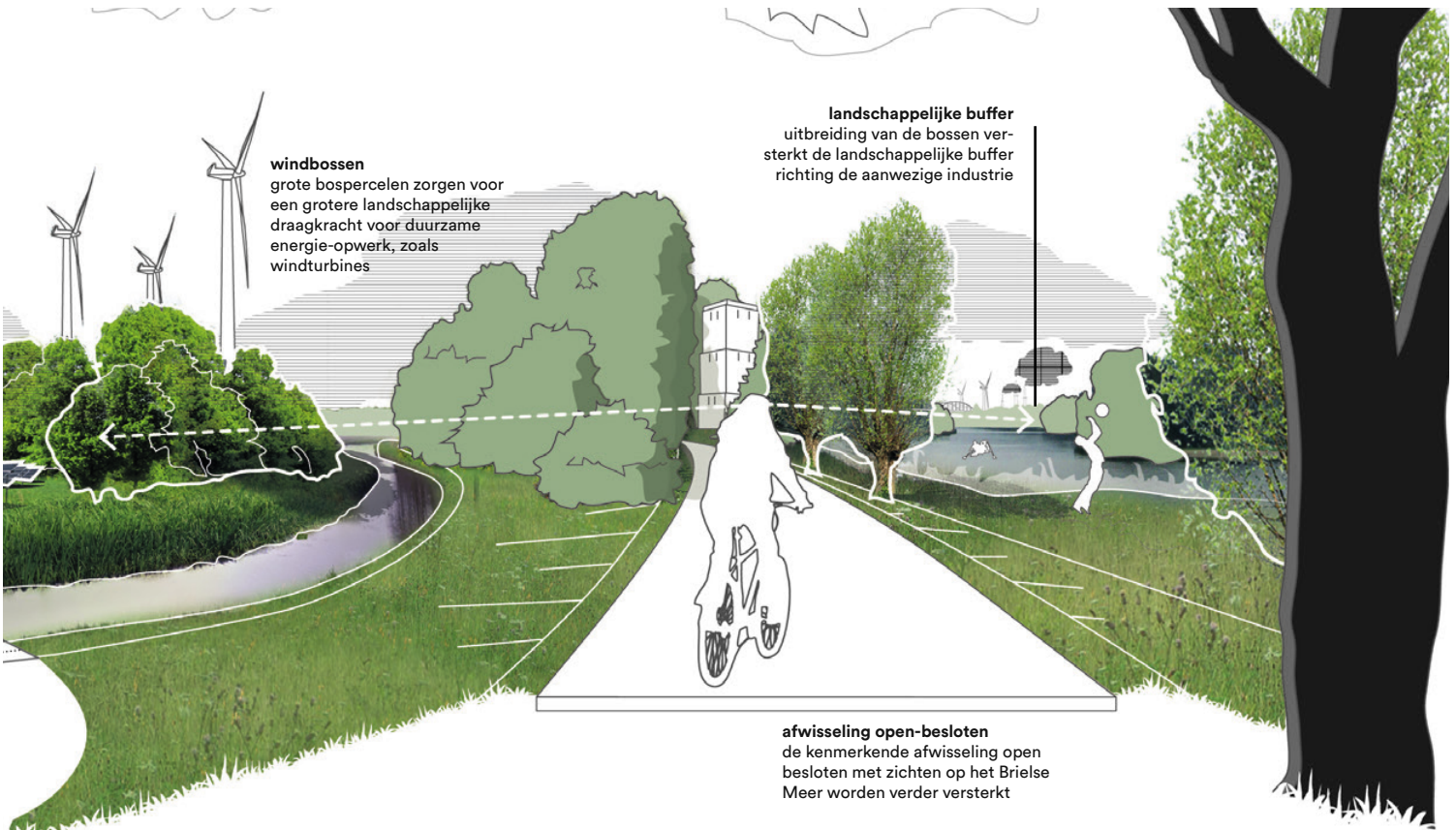
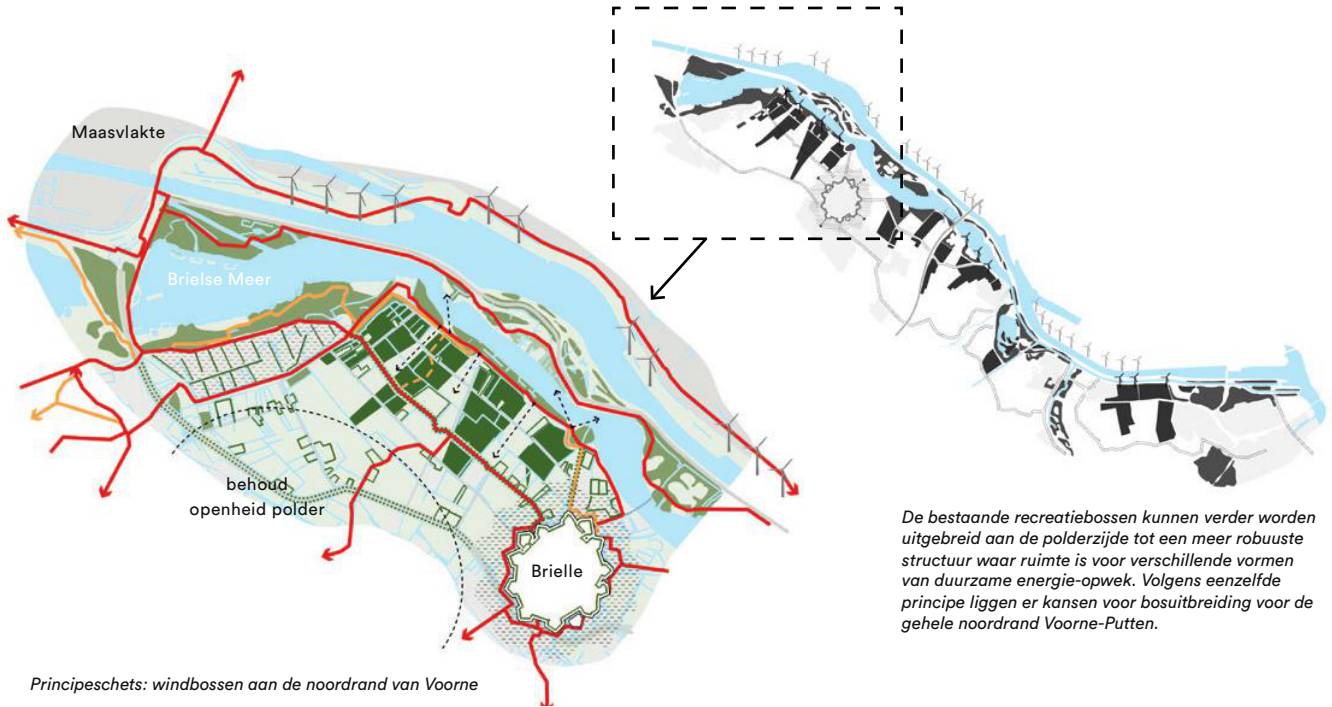
Voorbeeld:

Voortbouwen op de bosstructuur rondom het Brielse Meer en het kanaal. In het gebiedsperspectief Noordrand Voorne-Putten (2015) wordt deze kans reeds benoemd. Vanuit verschillende opgaven liggen voor de gehele noordrand (tot Spijkenisse) kansen om de bestaande bossen verder uit te breiden zonder daarbij bestaande waarden zoals de openheid van de polders uit het oog te verliezen. Het is daarom een goed voorbeeld van hoe robuuste bosstructuren op de overgang van land naar water kunnen worden ontwikkeld op de zuidelijke eilanden.

Het bos kan hier meerdere functies dienen. Zo zal meer bos leiden tot een aantrekkelijk recreatielandschap in het verder vrij open polderlandschap. Daarnaast functioneren de bossen aan de noordrand van Voorne-Putten als ruimtelijke buffer richting de industrie. Maar bovenal worden er in dit gebied kansen gezien voor de opwek van duurzame energie. Zo wordt in de Energieverkenning (2019) al de kans benoemd om bosontwikkeling en windturbines te combineren. De gedachte is door deze twee opgaven te combineren ook de landschappelijke draagkracht toeneemt voor energie-opwek. Bovendien kan door te investeren in het landschap het draagvlak voor duurzame energie vanuit de omgeving toenemen.

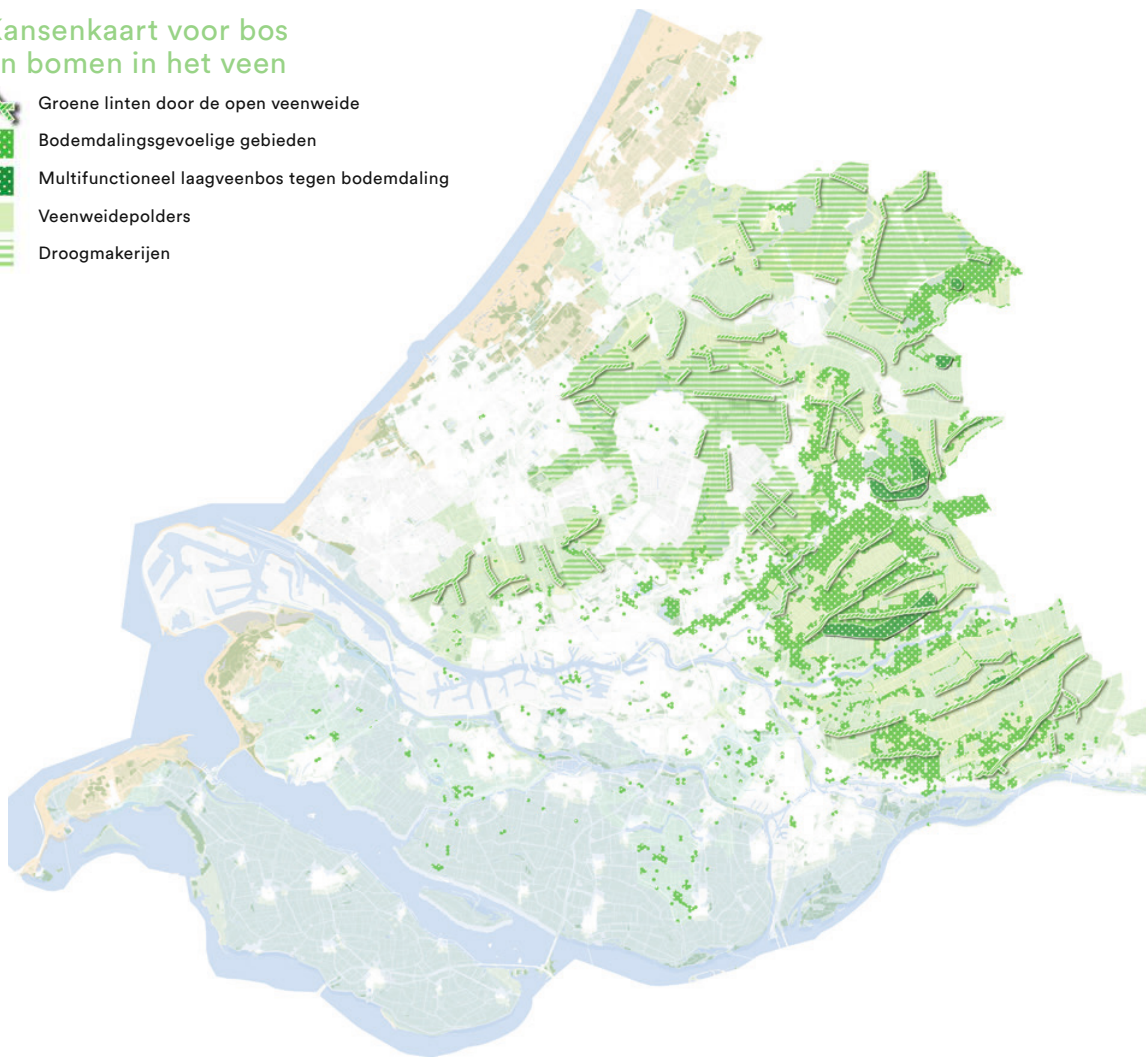
Windbossen noordrand Voorne-Putten

Kansenkaart voor bos en bomen in het veen

- Groene linten door de open veenweide
- Bodemdalingsgevoelige gebieden
- Multifunctioneel laagveenbos tegen bodemdaling
- Veenweidepolders
- Droogmakerijen

Meer bos en bomen in het veenweide

Kansrijke locaties:

Het veenweidegebied staat bekend om zijn open karakter. Wat niet wil zeggen dat hier geen mogelijkheden zijn om bomen en bos aan te planten. Integendeel, er zijn mogelijkheden om met behoud van de waardevolle openheid beplantingen toe te voegen. Zo is er gekoppeld aan de ontginningslinten reeds een kleinschalig landschap met houtige landschapselementen. Door op deze structuren aan te sluiten, blijven de weidse veenweidekernen open. Daarnaast zijn er gebieden die door hun ligging en mate van bodemdaling op korte termijn niet langer geschikt zijn voor agrarisch gebruik. Hier liggen mogelijkheden om grotere eenheden moerasbossen aan te leggen.

Relevante bouwstenen:

Moerasbossen

Vochtige bossen

Geriefbosjes

Houtsingels en houtkaden

Tiendwegen

Eendenkooien

Kansrijk voor bos of bomen?

Bos

Bomen

Receptenkaart

1. Het landschap als basis

- Het veenweidelandschap kent vaak nog een gave aanwezigheid van de middeleeuwse verkaveling. Een weids en open landschap, met de lange lijnen van kaden en weteringen.
- Delen van het veenweide kennen een meer gevarieerd en kleinschalig landschapsbeeld door de aanwezigheid van linten met wegbeplantingen, eendenkooien en geriefbosjes. Van oudsher liggen deze vaak op de net iets beter ontwaterde stroomruggen.
- Karakteristiek is het contrast tussen dichtbebouwde linten, voorzien van beplantingen en de onbebouwde, vaak kale polderwegen.
- Zuid-Holland kent verschillende typen veenlinten: zo zijn er de dubbele linten wat besloten eigen wereldjes zijn, met smalle doorzichten naar het achterliggende polderland. De enkele ontginningslinten kennen een asymmetrische opbouw.

2. De grotere opgaven als aanjager voor bos en bomen

- **Landbouwtransitie:** bos en bomen in combinatie met kleinschalige, circulaire landbouw en voedselbossen.
- **Kleinschalige verstedelijkingsopgaven** aan de randen van de dorpen en steden gaan gepaard met landschappelijke investering in een groene overgang naar het open veenweide.

3. De meerwaarde van bos en bomen

- Aanplant van houtsingels of knotbomen langs wegen, recreatieve routes en op perceelsgrenzen.
- Aanplant van erfbeplantingen, boomgaarden.
- Kleinschalige inpassing dorpsranden: bossingels en kleinschalige natte bossen.

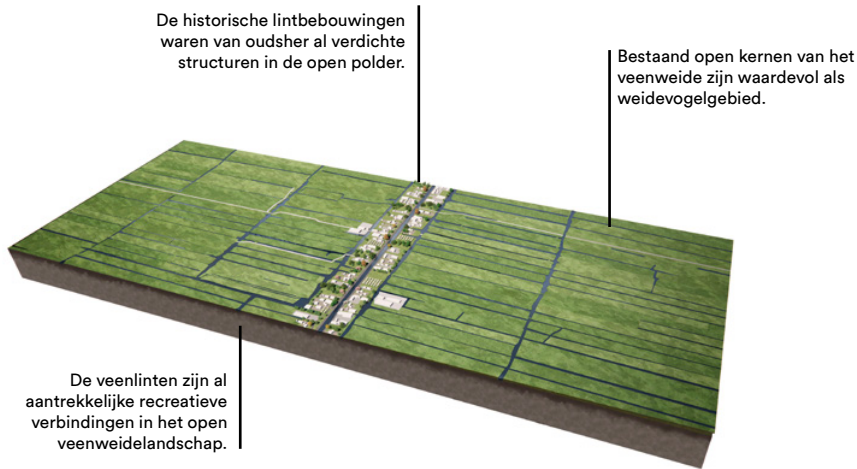
Veenweide:

“groene veenlinten temidden van het open veenweide”

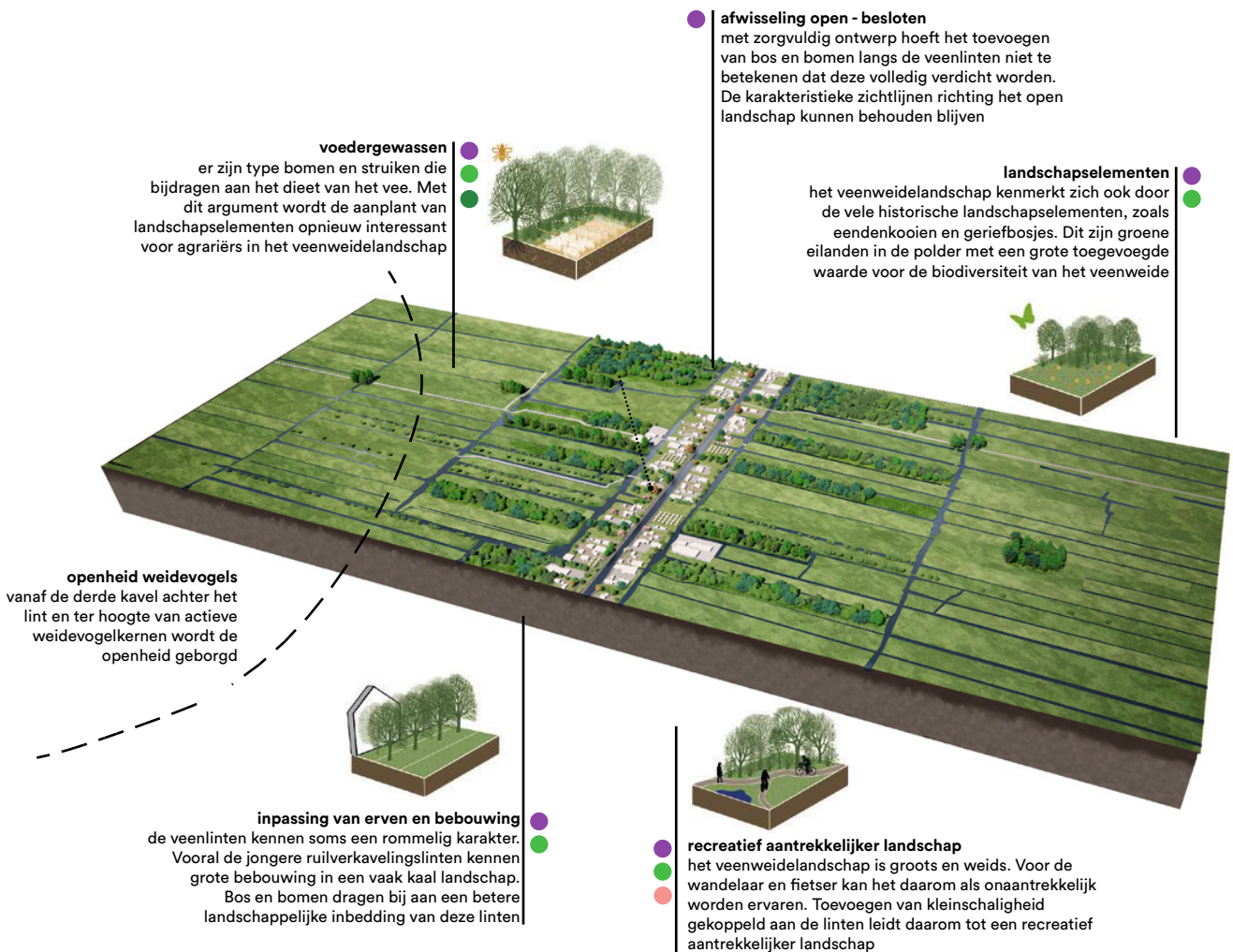
De ontginningslinten in het veen kenmerken zich vaak al door een verdichting van beplantingen. Het toevoegen van bos en bomen gekoppeld aan de historische ontginningslinten doet daarom geen afbreuk aan het van oudsher weidse veenweidelandschap. Er liggen juist kansen om een heldere zonering van open - besloten landschapstypen te ontwikkelen zonder dat deze aan elkaars kwaliteiten afbreuk te doen. Ook op de ruilverkavelingslinten, die jonger zijn, is de noodzaak van bomen groot. De bebouwing staat hier vaak kaal in het landschap.

Legenda ecosysteemdiensten	
■	landschappelijke inpassing
■	leefbaarheid
■	recreatie
■	cultuurhistorie
■	vastleggen van CO2
■	luchtzuivering
■	verkoeling
■	waterberging
■	bodemdaling
■	landbouwtransitie
■	biodiversiteit
■	grondstoffen
■	duurzame energie

Bestaande situatie

Situatie met meer bos en bomen

Overige kansrijke locaties in het veen:

Multifunctioneel laagveenbos tegen bodemdaling

Bodemdaling speelt in het gehele veenweidegebied. Er zijn echter locaties waar de mate van bodemdaling zodanig is dat het huidige landgebruik op de middellange termijn niet meer houdbaar is. Een alternatief voor deze gebieden is de ontwikkeling van laagveenbossen waarbij het waterpeil opgezet wordt.

Op deze manier ontstaat een win-win voor het klimaat: naast de CO₂ die wordt vastgelegd in de bomen wordt de uitstoot van CO₂ die vrij komt bij de oxidatie van het veen sterk verminderd. Het kan hier gaan over vrij grote aaneengesloten gebieden waardoor mogelijkheden ontstaan om robuuste landschappelijke structuren te ontwikkelen. Ze kunnen daarnaast functioneren als een soort spons en de landbouwgebieden in de directe omgeving in droge tijden voorzien van zoet water. Ook al kunnen deze bossen vrij ontoegankelijk zijn, toch liggen hier middels slim ontwerp mogelijkheden voor recreatief medegebruik. Ecologisch gezien zijn deze natte bossen interessant omdat het een natuurstype is waarvan nationaal en internationaal gezien nog maar weinig areaal van over is. Deze bossen hoeven niet noodzakelijkerwijs aangeplant te worden. Door de bodem open te trekken en verder niets te doen ontstaat ecologisch gezien de fraaiste bossen.

Natte bossen in de droogmakerij

Onderdeel van het veenweide zijn een aantal droogmakerijen. Kenmerkend zijn hun lage ligging, strakke belijning en robuuste maat en schaal. Rond veel van deze droogmakerijen vindt wegzijging van water plaats vanuit aangrenzende natuurgebieden en veenlandschappen. Een hoger waterpeil in de droogmakerijen biedt kansen voor de aanleg van natte bossen. De gedachte is dat door de natte bossen aan de randen van de droogmakerij te situeren de wegzijging van water vanuit omliggende polders sterk vermindert. Er ontstaat zo een meer duurzame waterhuishouding voor de lange termijn.

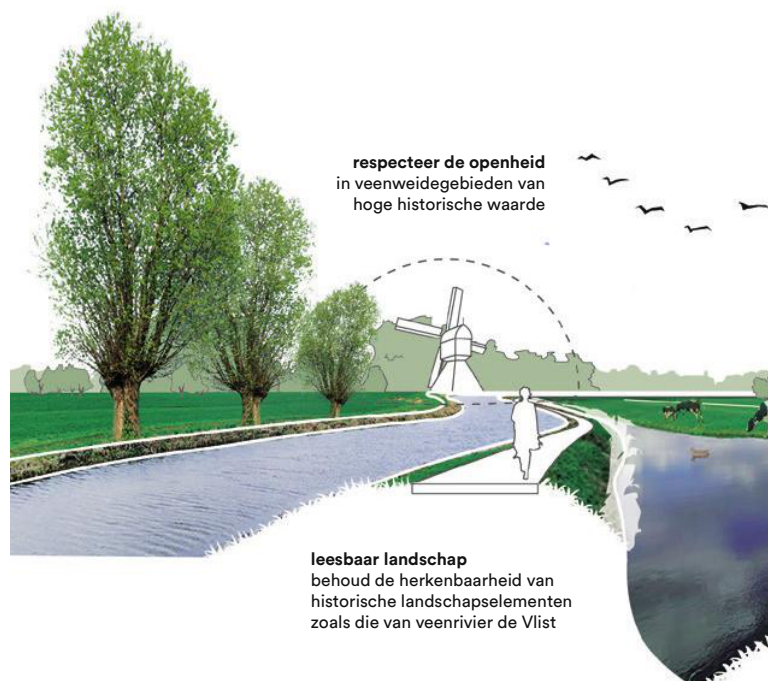
De aanplant van deze bossen dient aan te sluiten op de maat en schaal van de poldereenheid. Ze sluiten aan bij bestaande structuren of linten, danwel voegen middels een eigentijdse laag een nieuwe kwaliteit toe. Naast de ringdijk en linten krijgt de droogmakerij daarmee een nieuwe structuurdrager waarin ook ruimte kan zijn voor andere functies, als recreatie en biodiversiteit.

Voorbeeld:

Meer bos en bomen in het veenweide zonder verstoring van de openheid: dat kan! Maar hoe dan?

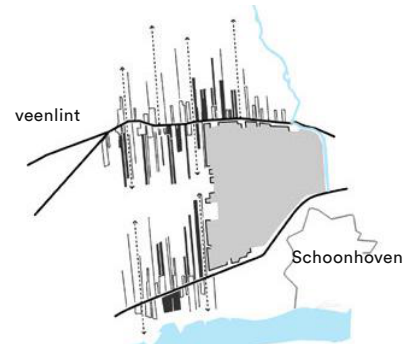
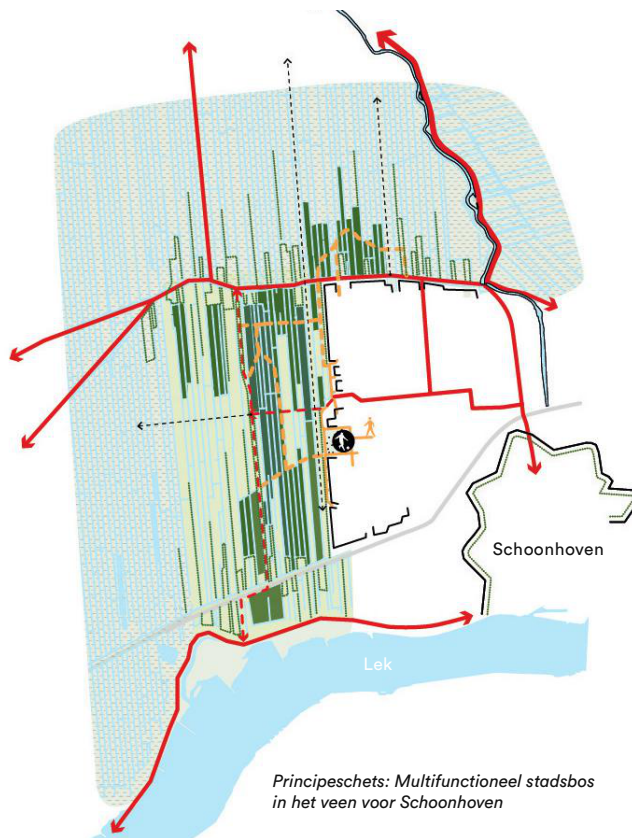
Dit voorbeeld rondom de vestingstad Schoonhoven laat zien hoe dat mogelijk is. Door zorgvuldig te ontwerpen met de ruimtelijke beleving van het veenlandschap vanuit het dorpen de veenlinten blijven zichtbaar richting de open polder behouden. Nieuwe bossen houden afstand tot actieve weidevogelgebieden. Door het bos direct te koppelen aan Schoonhoven ontstaat een stadsbos bestaande uit natte bossen en landschapselementen waarin kinderen vrij kunnen spelen en ruimte is voor een dagelijks ommetje.

Ten noordwesten van Schoonhoven wordt momenteel gekeken naar een mogelijke kavelruil. Het doel is om te voorzien in een agrarische structuurversterking gericht op een duurzame volhoudbare landbouw. De provincie ziet hier kansen om natte bossen en landschapselementen te ontwikkelen waarin verschillende opgaven samen komen: recreatie, leefbaarheid, klimaatadaptatie en biodiversiteit. Het beheer van deze nieuwe bossen en bomen kan eels bij agrariërs in de omgeving liggen door te kiezen voor beplantingstypen die ook meerwaarde bieden voor de bedrijfsvoering (voedergewassen). Ze worden hiermee onderdeel van hun verdienmodel. Een verdere uitwerking zou in samenspraak met de agrariërs uit de directe omgeving moeten gebeuren.

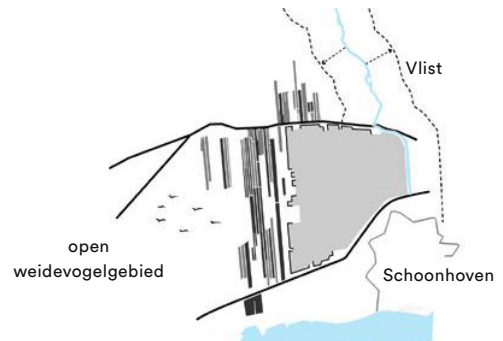

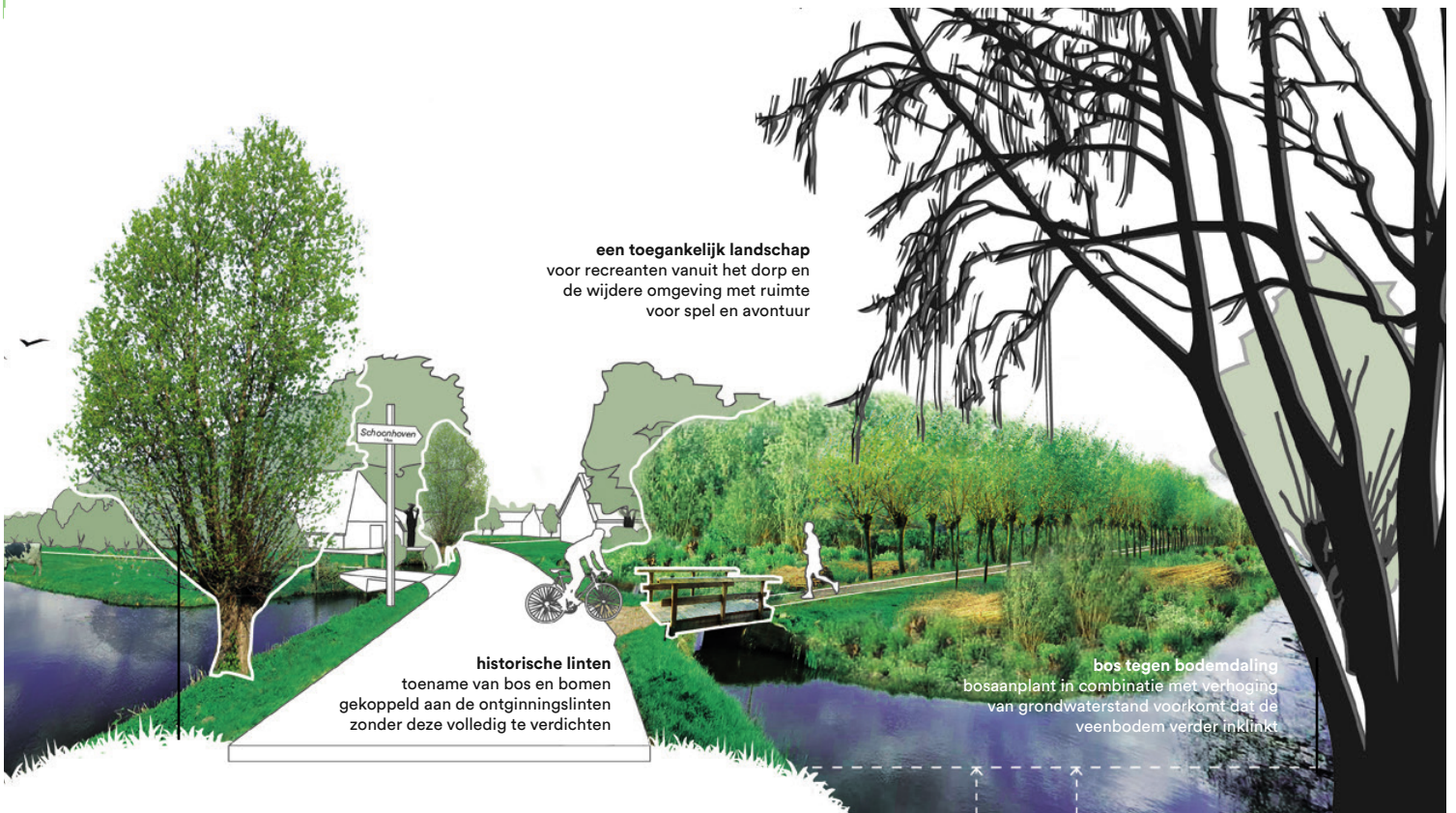
Multifunctioneel stadsbos voor Schoonhoven

De ruimtelijke opbouw van de veenlinten blijft gerespecteerd door bossen in lange lijnen op te zetten met daartussen zichtlijnen op de open polders.

Het stadsbos bestaat uit bosvlakken én landschapselementen en kent daarmee een kleinschalige opbouw die past bij dit landschap. Het bos houdt daarnaast afstand tot waardevolle landschappelijke elementen zoals het veenriviertje de Vlist. Zo blijft het landschap leesbaar.

Kansenkaart bos en bomen op de overgang stad-land

- Bosmantels rondom de stad
- Groen infralandschap
- Meer stads- en dorpsbossen
- Aantrekkelijke werklandschappen

Meer bos en bomen op de overgang stad-land

Kansrijke locaties:

Zoals bovenstaande kaart ook laat zien staat een groot deel van de provincie in het teken van verstedelijking. De overgang van stad naar land vormt daarmee een belangrijk gebied binnen deze opgave. Juist op deze locatie vindt de interactie plaats tussen het intensieve gebruik van de stad en het vaak nog weidse en groene landelijke gebied. Het landelijk gebied heeft de stad namelijk veel te bieden. Denk aan ruimte voor recreatie, voedselproductie, waterberging en klimaatopgaven. Bos en bomen spelen hierin een belangrijke rol. De meest kansrijke locaties worden op de volgende pagina's uiteen gezet. Er wordt hier ruimte gezien voor zowel grotere bosenheden als kleinschalige landschapselementen en bomen.

Relevante bouwstenen:

Stad-land verbindingen

Recreatiebossen

Buurtbos

Groene straten en pleinen

Stads- en dorpsbossen

Weginfra bos en bomen

Kansrijk voor bos of bomen?

Bos

Bomen

Receptenkaart

1. Het landschap als basis

- De stadsrandgebieden in Zuid-Holland zijn zeer divers en mede afhankelijk op wat voor soort landschapstype zij zich bevinden en het type wijk wat daaraan grenst.
- In de zeekelegebieden is de interactie tussen stad-land groot. Het contrast tussen open landschap en besloten kernen is hier sterk bepalend. De kernen in het zeekelegebied is wel vaak verbonden door dijken en kades.
- In de veenweidegebieden is de interactie tussen de stad en het open landschap het grootst.
- In de kustzone liggen de stadsranden vaak aangrenzend aan natuurgebieden.
- Het landelijk gebied in de stadsrandgebieden wordt met name gebruikt voor dagrecreatie of zelfs kortere vormen van recreatief gebruik.

2. De grotere opgaven als aanjager voor bos en bomen

- **Wateropgave/klimaatopgave:** het landelijk gebied kan functioneren als klimaatbuffer voor de stad: bieden van verkoeling, filteren van de lucht, bergen en zuiveren van water.
- **Energietransitie:** zonnevelden als tijdelijke functie (ca 15 jaar) met forse investering in aanplant van bos en bomen die daarna gehandhaafd blijven.
- **Kleinschalige verstedelijkingsopgaven:** aan de randen van steden en dorpen gaan gepaard met landschappelijke investering in een groene overgang naar het landelijk gebied.

3. de meerwaarde van bos en bomen

- Wegbegeleidende beplanting.
- Kleinschalige inpassing van dorps - en stadsranden.

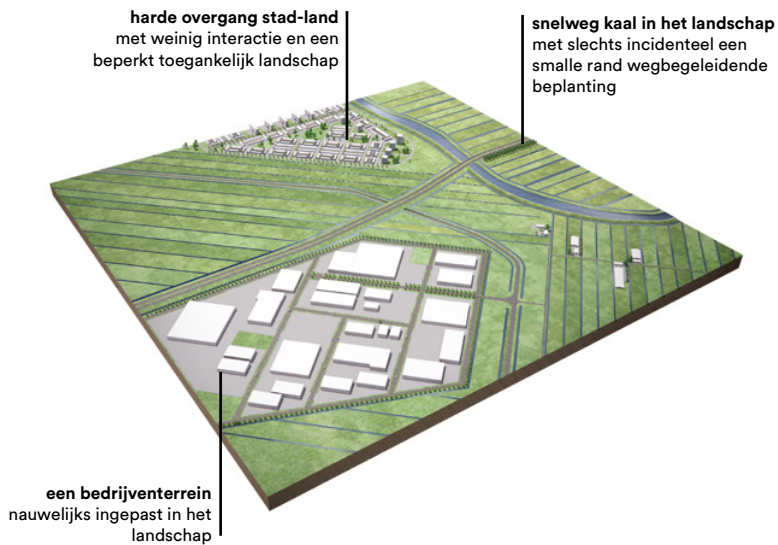

Overgang stad-land: “bosmantels rondom de stad”

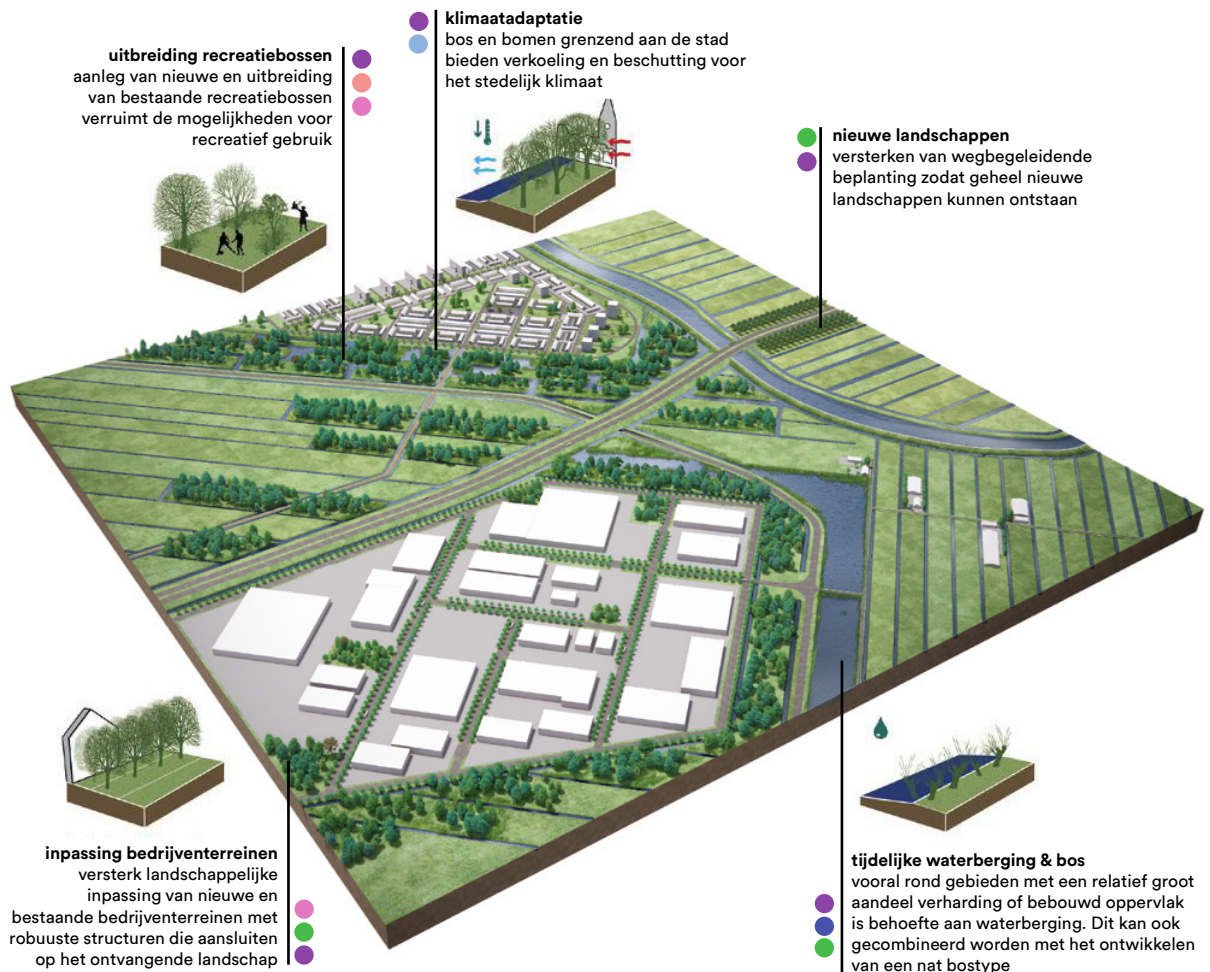
Een hele reeks ruimtelijke opgaven komt af op de stadsrandgebieden. Stad en land zijn daarin niet langer elkaars tegengestelden. Ze hebben gedeelde belangen en kunnen elkaar daarin zelfs versterken. Bos en bomen spelen daarin een belangrijke rol. Uitbreiding van de bossen grenzend aan stedelijk gebied biedt ruimte voor verschillende functies naast elkaar: een ommetje, verkoeling van de stad en als natuurparel. Tegelijkertijd wordt ook de kwaliteit van de nog open ruimtes, grenzend aan de stad, verder versterkt en kunnen bossen ingezet worden als metaforische ‘dijk’ om het landschap te beschermen tegen de oprukkende verstedelijking.

Legenda ecosysteemdiensten	
■	landschappelijke inpassing
■	leefbaarheid
■	recreatie
■	cultuurhistorie
■	vastleggen van CO2
■	luchtzuivering
■	verkoeling
■	waterberging
■	bodemdaling
■	landbouwtransitie
■	biodiversiteit
■	grondstoffen
■	duurzame energie

Bestaande situatie

Situatie met meer bos en bomen

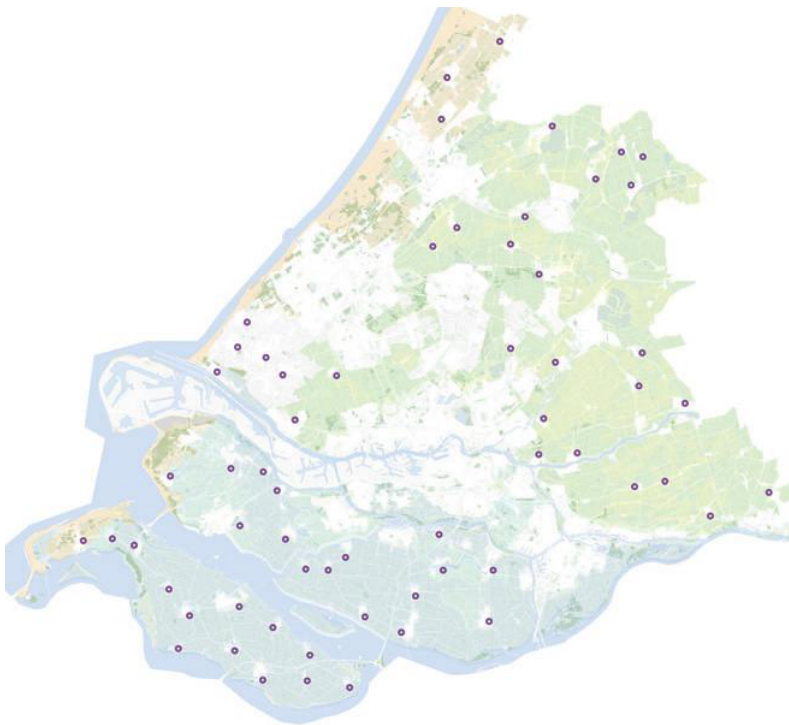
Versterkte leefbaarheid door de aanleg van dorps- en stadsbossen

Uitbreiding van bestaande of aanleg van nieuwe bosjes dragen bij aan de leefbaarheid van dorpen en steden in Zuid-Holland. Hier liggen ook kansen voor een zachtere overgang van bebouwd naar landelijk gebied.

Bossen in de directe leefomgeving van dorp- en stedelingen bieden veel meerwaarde: ze bieden kinderen een plek om de natuur te ontdekken, ze kunnen dienen als voedselbos, bieden ruimte als ommetje en dragen bij aan de biodiversiteit. Door slim ontwerp kunnen ze bijdragen aan de landschappelijke inpassing van kale stads- en dorpsranden. Daarnaast bieden deze dorps-

en stadsbossen tal van mogelijkheden voor klimaatadaptatie: zo bieden ze verkoeling tijdens steeds hetere zomers en is er ruimte voor waterberging en -infiltratie.

Een specifieke kans ligt er voor de kernen waar een sportveld uitgeplaatst wordt naar de rand van het dorp. Hier ligt een uitgelezen kans om deze ontwikkeling te combineren met de ontwikkeling van bos en bomen zodat ook de inpassing van de velden op orde is en tegelijkertijd andere recreatieve functies hier een plek vinden.

Overzicht van kansrijke locaties voor stads- en dorpsbossen

Bos en bomen in de stad

Ook binnen de stad liggen er veel kansen voor vergroening. Bos en bomen dragen hier bij aan een leefbare en gezonde stad voor zowel mens als dier. De focus van deze ruimtelijke strategie ligt echter meer op de de stads- en dorpsranden. De meerwaarde wordt gezien in de wijze waarop groenstructuren op elkaar aansluiten en zo samen een robuust netwerk vormen.

Aantrekkelijke werklandschappen

Bedrijventerreinen en industrie zijn lang niet altijd meer enkel functionele gebieden waar alles draait om produceren van goederen en diensten. Ze worden steeds vaker ingezet om ook andere opgaven te dienen: zoals vergroting van de biodiversiteit, zuivering en bufferen van zoet water, en leefbaarheid van de werknemer en omwonende.

Ook in het geval van herstructurering van bestaande bedrijventerreinen dient er aandacht te zijn voor de rol van bos en bomen. Bos en bomen dragen bij aan de ruimtelijke kwaliteit van bedrijventerreinen en verzachten de overgang naar het landelijk gebied. Er wordt hier gestreefd naar robuuste bos- en boomstructuren zodat er ruimte is voor bijvoorbeeld een recreatieve route.

Tijdelijk braakliggende percelen zijn uitermate geschikt voor de aanleg van zogenaamde 'kweekbossen'. Dit zijn een soort kwekerijen en die bedoeld zijn als toekomstig 'volwassen' plantmateriaal voor nieuwbouwlocaties. Op deze wijze worden ongebruikte kavels op bedrijventerreinen zinvol benut voor toekomstige groenstructuren.

Spontane bosontwikkeling

Bossen die op natuurlijke wijze zijn ontstaan leveren vaak de mooiste bostypen op. Toch komen ze maar weinig voor. Met name rondom de stad vinden we veel aangeplante bossen die daarom vaak minder goed aansluiten op de ondergrond en daardoor karakter missen en ook beperkt zijn in hun natuurwaarden.

Spontane bosontwikkeling kan in principe overal plaats vinden. Het resulteert in mooie bostypen die aansluiten op de natuurlijke ondergrond omdat hier natuurlijke selectie plaats vindt, in tegenstelling tot een volledig aangeplant bos. Een tussenvariant is ook mogelijk: waarbij een beperkte hoeveelheden bomen in groepen aangeplant wordt (met soorten die zich niet snel uit zichzelf vestigen) en daarnaast ruimte laten voor spontane vestiging.

Nieuwe recreatiebossen

Ook de recreatiegebieden in Zuid-Holland bieden ruimte voor het toevoegen van nieuw bos. In een apart traject is in opdracht van de provincie en in nauwe samenwerking met de beheerteams van Staatsbosbeheer ruimte gevonden voor de realisatie van ongeveer 160 hectare nieuw bos in de recreatiegebieden (H2 Ruimte & Urban synergie, conceptrapportage 2022).

Overige kansrijke locaties op de overgang stad-land:

Robuuste groene stad-land verbindingen

Veel stedelijke invalswegen kennen een overmaat en worden gedomineerd door verhard oppervlak. Met een veranderende mobiliteit van autogedomineerd naar OV/fiets, ontstaan er ook hier kansen voor vergroening! De aanleg van bosstroken of laanbeplantingen leidt tot meer robuuste stad-land verbindingen.

Het 'vergroenen' van het stedelijk gebied biedt ons veel meerwaarde. Naast een gezonde en leefbare stad draagt het bij aan de stedelijke biodiversiteit. Deze ecologische verbindingen tussen de stad en het omliggende landschap zijn tevens het decor voor de fietser en wandelaar en maken het landschap meer toegankelijk. Een slimme inrichting van het stedelijk groen is daarnaast deels de oplossing voor veel klimatologische uitdagingen waar we met een extremer klimaat voor komen te staan. Wel dient er specifiek aandacht te zijn voor de groeiplaatscondities, waarbij de ondergrond niet vergeten mag worden. Zo kan het slim combineren van kabels en leidingen juist op andere plekken weer ruimte bieden om bomen van formaat aan te planten.

Groen infralandschap

Zuid-Holland kent een vrij uitgebreid infralandschap. Met name langs A- en N-wegen liggen vaak gronden in eigendom van het Rijk en provincie. Hier is het relatief eenvoudig om bos en bomen aan te planten. Daarnaast kunnen deze nieuwe groenstructuren bijdragen aan een betere inpassing van het infralandschap.

Bos en bomen parallel aan infrastructuur hebben een niet te onderschatten meerwaarde. Ze zijn in staat fijnstof af te vangen bij de bron, geluid te dempen en vormen vaak ecologische corridors door het landschap. Soortkeuze en wijze van aanplant zullen deze functies al dan niet verder versterken. Daarnaast liggen er kansen om bos en bomen te koppelen aan het snelfietsroutenetwerk wat momenteel uitgebreid en verbeterd wordt. Bos en bomen zorgen voor beschutting en een aantrekkelijke fietsroute. Aandachtspunt is wel de sociale veiligheid: bos en bomen mogen het zicht niet belemmeren.

Voorbeeld:

In de Gouweknoop staat een nieuw bos gepland: het Koning Willem I Bos. Dit bos vormt straks een groene contramal van alle ontwikkelingen die in het gebied gaande zijn. Voor de nieuwe inwoners van het 5e dorp in de Zuidplaspolder kan dit bos op velerlei wijze meerwaarde bieden: recreatie, educatie, leefbaarheid en een bron van grondstoffen en voedsel.

Voorstel is om het bos op te bouwen uit een reeks "productielandgoederen" die diensten en producten gaan leveren aan inwoners uit het 5e dorp. Zo kan het hout wat vrijkomt bij dunning verwerkt worden in vezelplaten voor de bouw van woningen, of de takken bij het vlechten van afscheidingen tussen de tuinen. Dit is tevens onderdeel van het financieringsmodel van deze bossen. Naast de korte kringloop, draagt het ook bij aan de bewustwording van de meerwaarde van bos en bomen voor de nieuwe bewoners. Het bos vormt daarnaast het decor van een aantal regionale fietsroutes waarbij het de aanwezigheid van de vele infra in dit gebied minder dominant maakt. Daarnaast worden kansen gezien voor een bosverbinding naar de Groene Waterparel.

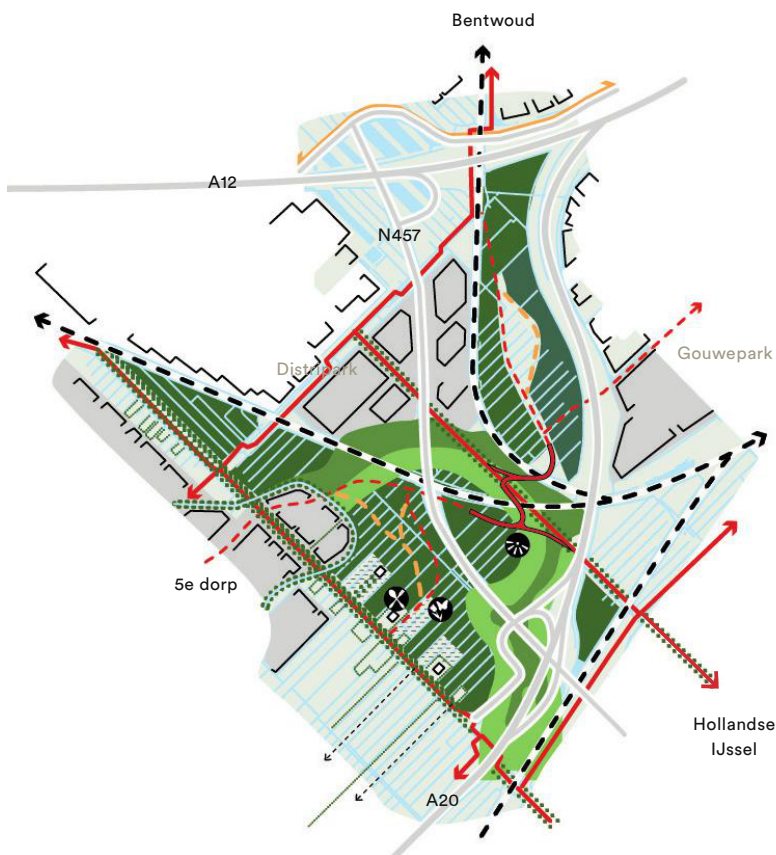

statige lanen met duurzame soorten
ze vormen de ruggengraat van deze
zone met productielandgoederen

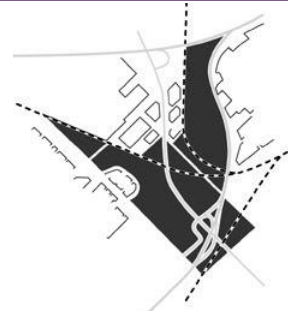
lokaal hergebruik hout
in straatmeubilair of bouwme
voor de woningen van het 5e

Het Koning Willem I Bos

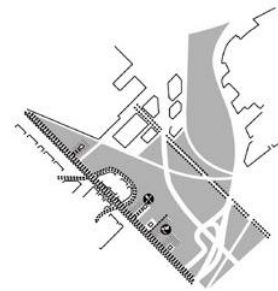
Principeschets:
productielandgoederen Koning Willem I Bos

Het bos brengt visuele samenhang aan het gebied en vormt daarom een herkenbare eenheid.

De kleiige kreekrug geeft aanleiding voor differentiatie in bostypes.

Het bos bestaat daarnaast uit een reeks 'productielandgoederen' met lanen en bosvakken.

natuuronderwijs in het bos
voor de kinderen van de basisschool
van het 5e dorp grenzend aan het bos

aantrekkelijke fietsverbindingen
beschut in het bos zonder de
dominante aanwezigheid van
infrastructuur

Welkom op ons
productielandgoed

productie erfafscheidingen
voor de tuinen van de nieuwe
bewoners van het 5e dorp

ateriaal
dorp

3. Uitvoeringsstrategie

De realisatie van de ruimtelijke strategie voor Bos en Bomen is gebaat bij een uitvoeringsstrategie. Hoe zorgen we ervoor dat de ambities voor het aanplanten van meer bos en bomen tot uitvoering wordt gebracht? Wij zien hiervoor vier kansrijke sporen, voor zowel de korte als de (middel)lange termijn:

1. De bosmakelaar: in gang zetten van de uitvoering door vraag en aanbod te verbinden

Met de aanstelling van een bosmakelaar wil de provincie de initiatieven die er zijn ondersteunen en zorgen dat deze (versneld) uitgevoerd worden. De bosmakelaar is hét aanspreekpunt binnen de provincie als het gaat om uitbreiding van het areaal bos en bomen. De bosmakelaar brengt vraag (partijen die bomen willen planten) en aanbod (locaties die daarvoor geschikt zijn) bij elkaar. De bosmakelaar gebruikt dit rapport als handvat tijdens zijn/haar werkzaamheden.

Ook geschikte provinciale gronden worden meegegeven bij deze opdracht. Hij of zij verbindt partijen en zorgt voor het functioneren in de praktijk. Ruimte en beschikbare grond in Zuid-Holland zijn schaars en duur, maar wel gewild voor aanplant van bomen als CO2 compensatie door bedrijven en particulieren.

Bij voorkeur wordt hierbij geïnvesteerd in lokaal groen. Door het verbinden van vraag en aanbod wordt deze ontwikkeling gestimuleerd en tijdig gestuurd op: wenselijkheid van bos en bomen (deze strategie), het combineren met andere maatschappelijke opgaven en de wijze van aanplant plus beheer inclusief de financiering.

Als bosmakelaar:

- koppel ik via mijn netwerk grond-eigenaren aan mogelijke financierders
- geef ik eisen mee voor de aanplant van bos en bomen aan ontwikkelaars & bedrijven.
- ontwikkel ik samen met experts verdienmodellen voor agrariers

2. Verbind opgaven: plant bos en bomen met visie

Momenteel raakt een aantal opgaven elkaar nadrukkelijk. Onder andere de woningbouwopgave, klimaatopgave, stikstofopgave en biodiversiteitsopgave vragen om een integrale aanpak. Een samenhangende aanpak op inhoud en tevens een samenwerking met andere overheden en partijen. Zet hierbij gezamenlijk en steviger in op lopende projecten en kansrijke pilots. Zo kan er gezamenlijk met andere partijen extra worden ingezet op een twee lopende projecten die ook opgenomen zijn in deze strategie: Koning Willem I Bos in de Zuidplaspolder en Mient Kooltuinen in de binnenduinrand bij Valkenhorst. Deze beide projecten raken aan verschillende opgaven en vormen kansrijke locaties voor een integrale aanpak.

Ook voor de langere termijn kunnen twee pilots worden benoemd waarbij grote transities in gezamenlijkheid met de aanplant van bos en bomen worden opgepakt. Één daarvan is bij voorkeur een bodemdalingsgevoelige locatie in het veenweidegebied. Hier kan een dubbele CO2 winst geboekt worden door de stop van veenoxidatie door vernatting én de aanplant van bos. De tweede pilot ligt in de delta, waar nog ruimte is voor aanplant van grotere bossen, eventueel in combinatie met agroforestry en/of windmolens. Door eerst twee pilots uit te werken, ontstaan goede voorbeelden voor andere locaties in het veenweide en de delta.

3. Actieve lobby voor financiering en ruimte

Voor een aantal opgaven in het landelijk gebied wordt momenteel grote budgetten gereserveerd. Zo heeft de nieuwe minister van stikstof 25 miljard onder haar hoede gekregen om de stikstofproblematiek aan te pakken. Met een nadere integrale gebiedsgerichte uitwerking kan worden bezien of met het toevoegen van bos of losse boomstructuren niet alleen de uitstoot van stikstof kan worden teruggebracht, en kwetsbare natuur kan worden beschermd, maar ook invulling gegeven kan worden aan allerlei andere maatschappelijke opgaven gekoppeld aan biodiversiteit, gezondheid, woningbouw en klimaatdoelen.

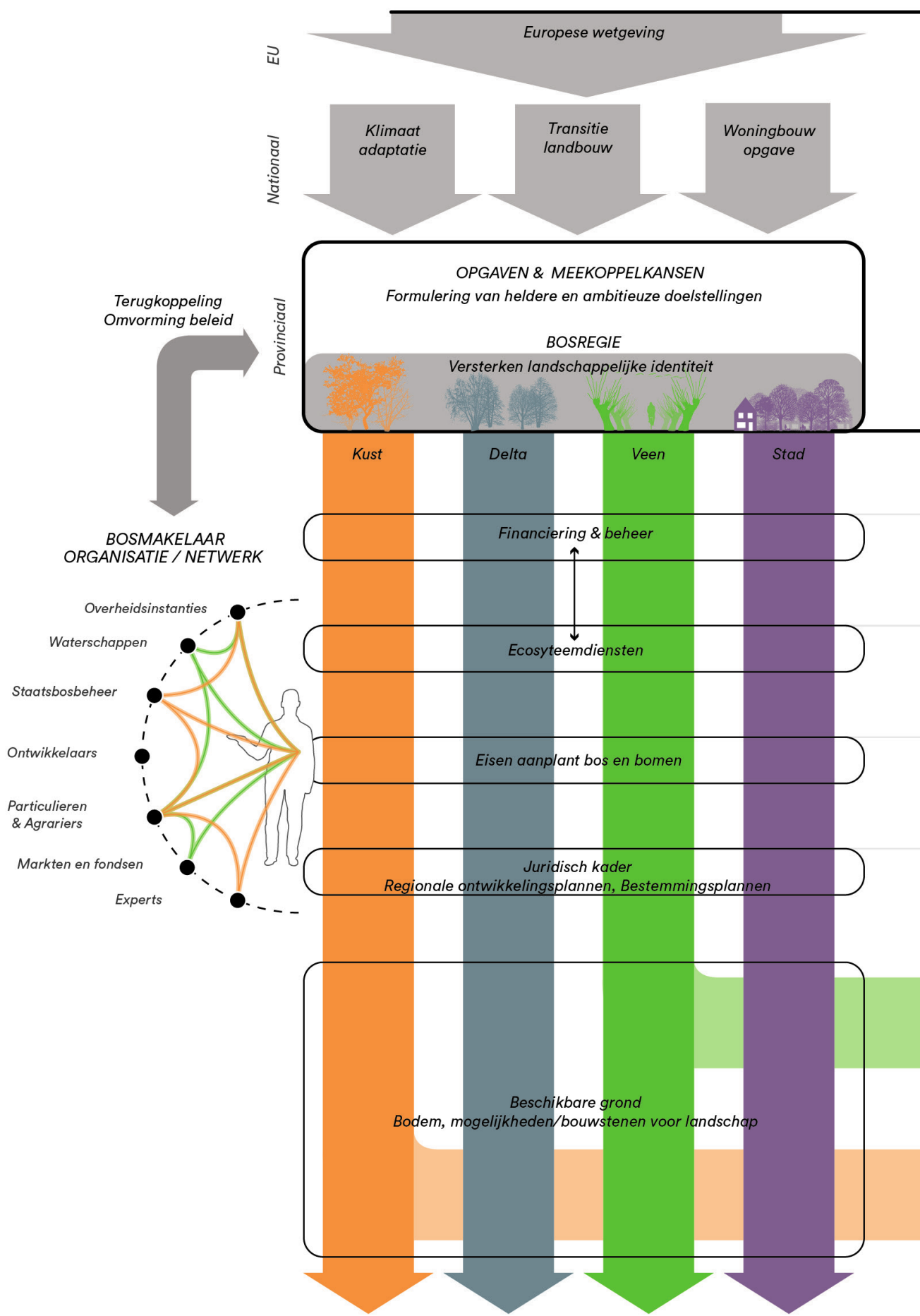
Er moet tijdig ingespeeld worden op deze budgetten: dit vereist actief lobbywerk in Den Haag én Brussel. Geef daarbij duidelijk en concreet (met uitgewerkte voorstellen) aan hoe bos en bomen bijdragen aan de oplossing voor dit probleem. Zo worden serieuze financiële middelen en de ambitieuze doelen uit de bossenstrategie gecombineerd. Voorstel is om met het Rijk afspraken te maken over bosuitbreiding in de drukke Randstand en hier financiële middelen en overheidsgronden voor vrij te maken.

Aandachtspunt is wel dat er naast financiering ook beschikbare ruimte nodig is. Ook hier dient parallel actief naar te worden gezocht. Door bosontwikkeling te koppelen aan de grote ruimtevragers zoals distributiecentra en nieuwe woongebieden kan ook substantieel ruimte worden gereserveerd voor bos en bomen.

4. Omvorming bestaande regelingen en beleid

Zorg ervoor dat beleid en regelingen aanplant van bos en bomen stimuleren. Een aantal voorbeelden:

- Herijk het provinciale omgevingsbeleid bijvoorbeeld met betrekking tot (richtpunten voor) ruimtelijke kwaliteit, verstedelijkingsvisie, weidevogelleefgebieden en molenbiotopen, zodat in het provinciaal omgevingsbeleid duidelijk wordt vastgelegd waar kansen liggen voor bos en bomen. De urgentie voor meer bos en bomen is intussen te groot om kansen te laten liggen.
- Zorg voor een betere waardering van ecosysteemdiensten van bos en bomen en sluit daarbij als provincie actief aan bij de mogelijkheden die het nieuwe GLB (gemeenschappelijk Landbouw beleid) en de eco- regelingen hiervoor gaan bieden.
- Neem meer de regie bij compensatieplicht bij eigen (infrastructuur) projecten. Maak een passende aanplant van bos en bomen integraal onderdeel van het project. Ontwikkel tezamen met DBI een visie voor de langere termijn voor de beplanting van provinciale wegen.
- Stimuleer het ontwikkelen van nieuwe agrarische bedrijfssystemen waar bos en/of bomen onderdeel zijn van een natuurinclusieve landbouw. Stimuleer gemeenten om daartoe wijzigingen aan te brengen in bestemmingsplannen en zorg dat dit past binnen provinciaal omgevingsbeleid (bijvoorbeeld het ruimtelijke kwaliteitsbeleid). Zo kan bijvoorbeeld gewerkt worden met de categorie 'landschapsgrond' (regerakkoord, 2022). Dit is grond waarop extensief en natuurinclusief landbouw bedreven kan worden en zit tussen natuur- en landbouwgrond in. Omdat de opbrengsten van deze grond lager zijn dan die van intensief te gebruiken landbouwgrond, zal de waarde van deze grond (vanuit stikstofbudget) afgewaardeerd moeten worden.
- Ontsluit kennis en informatie op een eenvoudige en toegankelijke manier voor een breed publiek. Het toevoegen van bos en bomen moet net zo vanzelfsprekend worden als bijvoorbeeld de wateropgave. Beschikbaarheid van goede en juiste informatie over welke soorten, effectiviteit, aanplant, meerwaarde etc. helpt daarbij.

Verbeelding uitvoeringsstrategie

Het schema op deze pagina's verbeeld de uitvoeringsstrategie. De rol van de bosmaker staat daarbij centraal. Daarnaast worden binnen de vier landschapstypen de kansrijke locaties voor bos en bomen verder uitgewerkt.

SUBSIDIES

Stikstof
Agrarisch natuur - en
landschaps beheer

Markten en fondsen

Investeren in natuurlijk kapitaal

PRODUCTIE

Lokaal gebruik
materialen

Verkoop

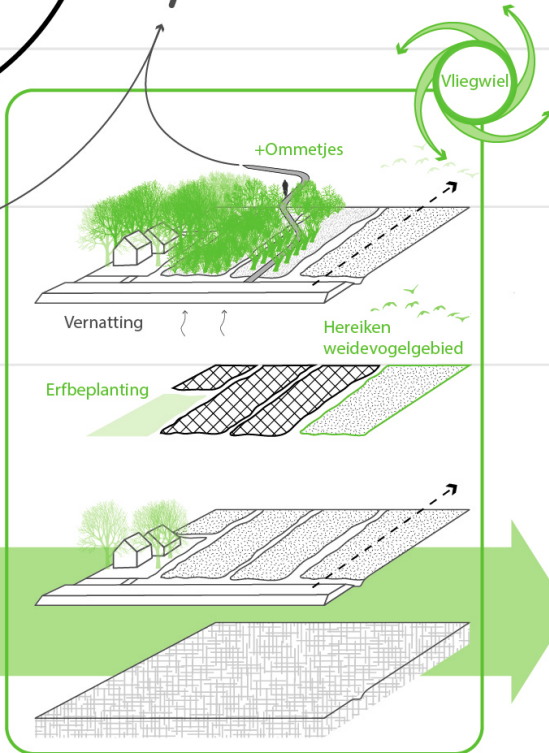
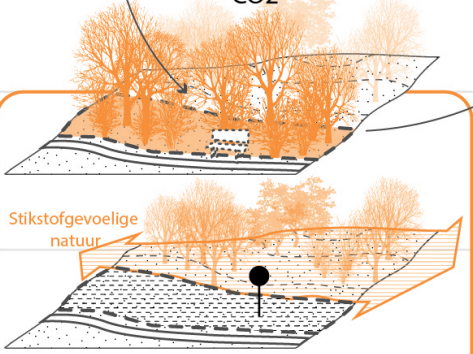
€/ha /soort

RECREATIEF MEDEGEBRUIK

CO2

NO
buffer

Vliegwiel

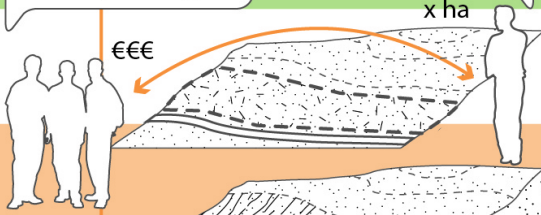

Onze organisatie wil
investeren in nieuw
bos als CO2
compensering

*Ik ben een particulier
en stel een deel van
mijn grond
beschikbaar voor
bosontwikkeling*

x ha

€€€

Bijlagen

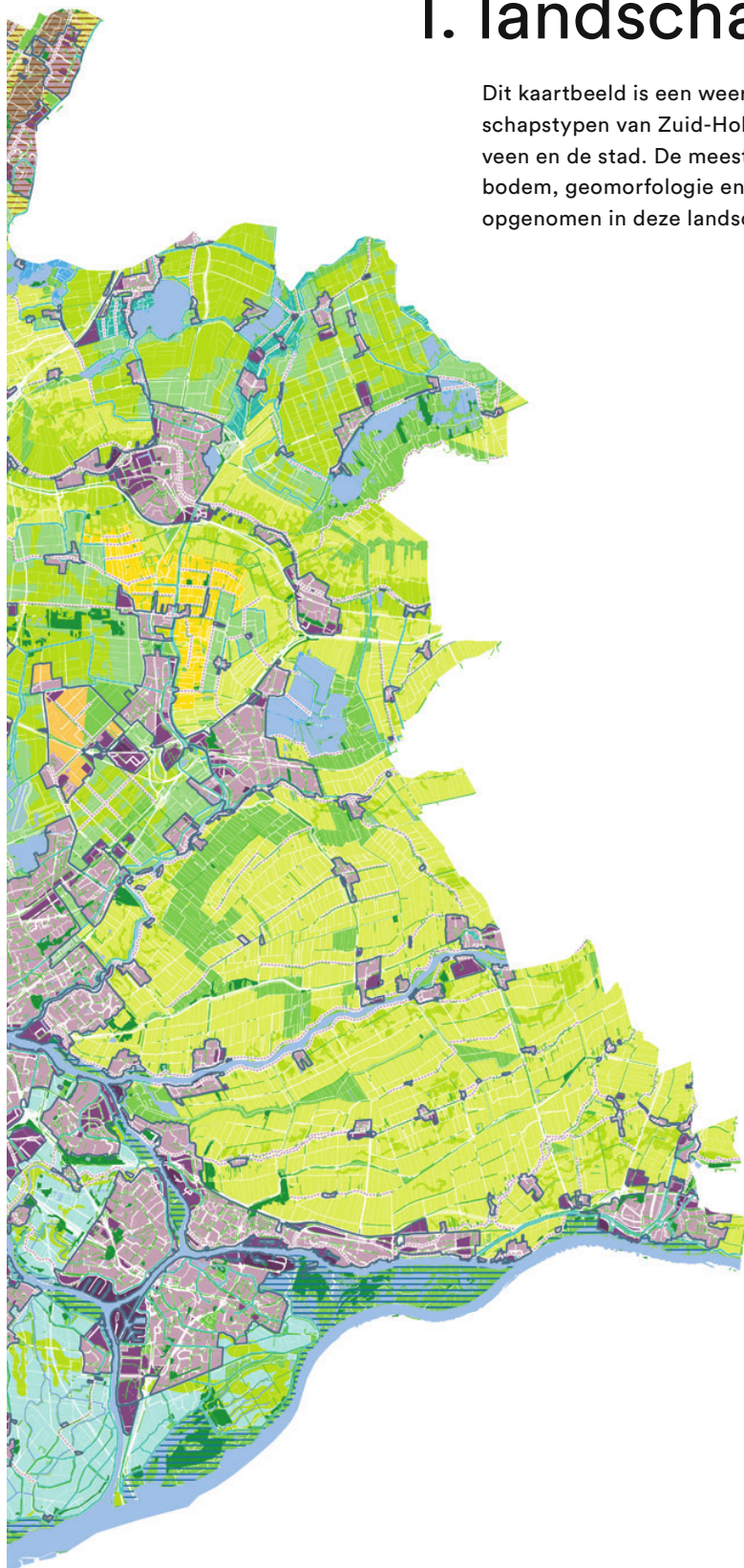
- I. Landschapsstructuurkaart
- II. Inventarisatiekaart kansen bos en bomen
- III. Kansen voor bos en bomen binnen het NNN
- IV. Historische boskernen / A-locaties bos
- V. Overzicht deelnemers bosberaden

I. landschapstructuurkaart

Dit kaartbeeld is een weergave van de vier landschapstypen van Zuid-Holland: de kust, de delta, het veen en de stad. De meest bepalende factoren als bodem, geomorfologie en beplantingsstructuren zijn opgenomen in deze landschapstructuurkaart.

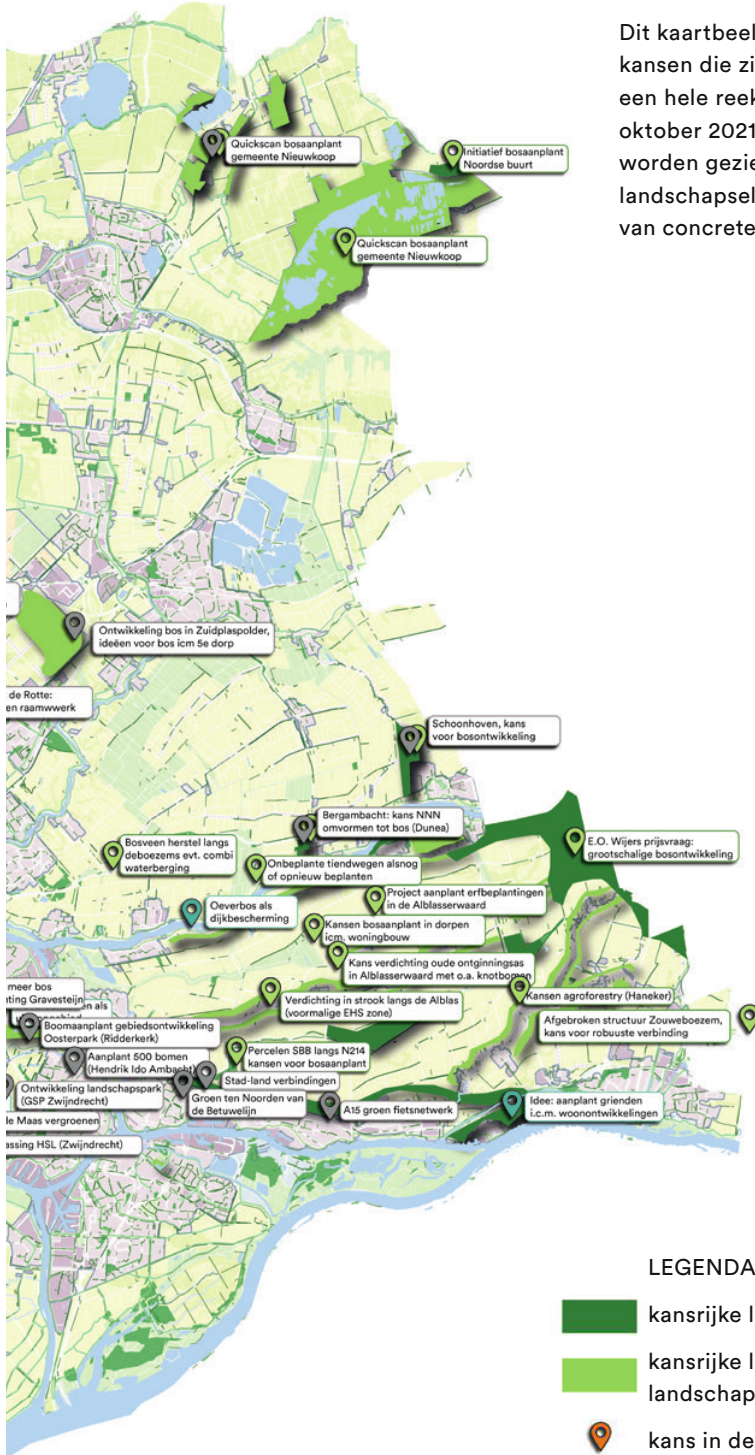
- bos
- natuur
- veen(weide)landschap
- kreekrug
- strandwallen en oude duinen
- jonge duinen
- strandzanden
- glaslandschap
- droogmakerijlandschap
- sierteelt op veen
- zeekleipolderlandschap
- bollenlandschap
- landgoederenzone
- schurvelingenlandschap
- buitendijksgebied

II. Inventarisatiekaart kansen voor bos en bomen

nsa Meer
rstel)

inen:
ring bollengronden

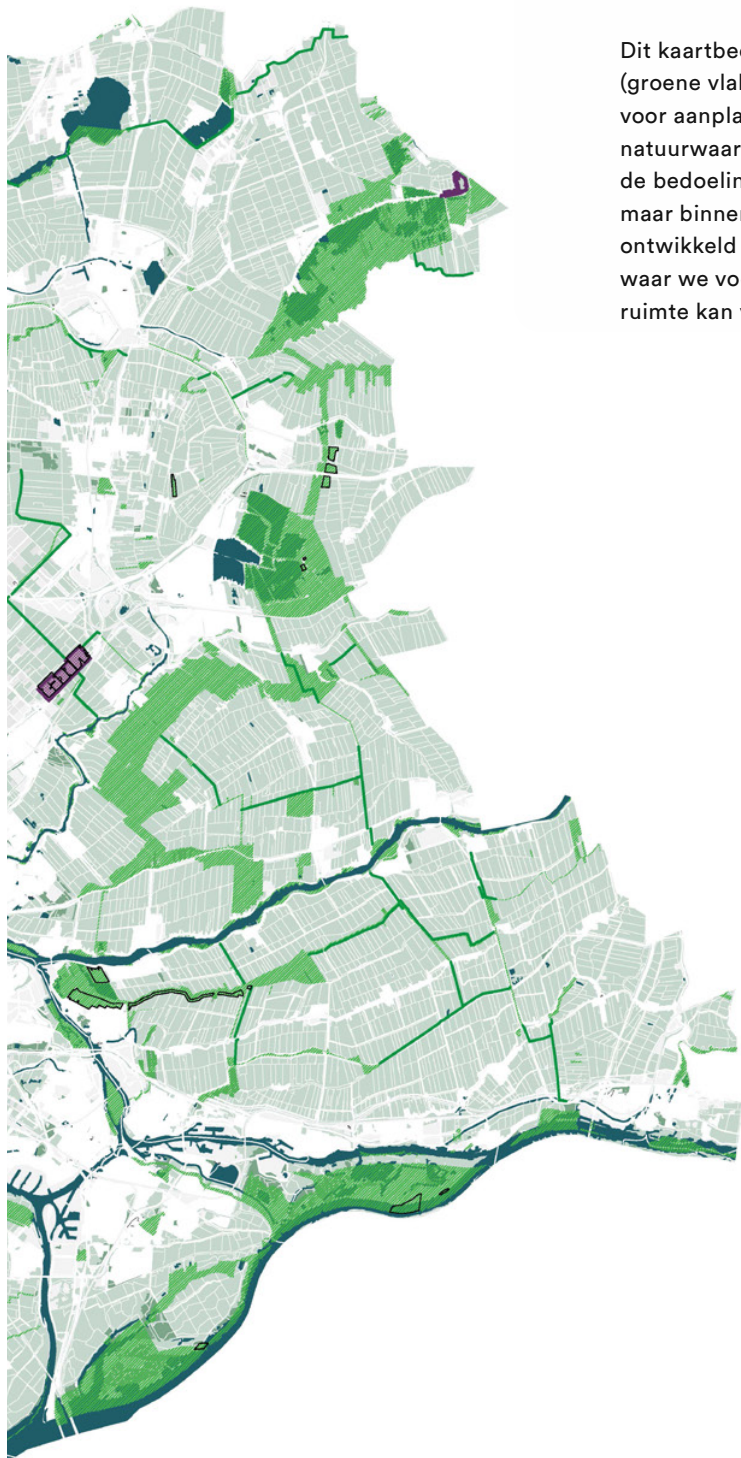
Dit kaartbeeld is een ruimtelijke verbeelding van alle kansen die zijn opgehaald tijdens gesprekken met een hele reeks partijen in het gebied (stand van zaken oktober 2021). Het geeft een beeld van waar kansen worden gezien voor bos (donkergroen) en bomen/landschapselementen (lichtgroen). De kansen variëren van concrete plannen, tot visies en ideeën.

LEGENDA

- kansrijke locatie voor bos
- kansrijke locatie voor landschapselementen
- kans in de kustzone
- kans in de delta
- kans in het veenweide
- kans op de overgang stad-land

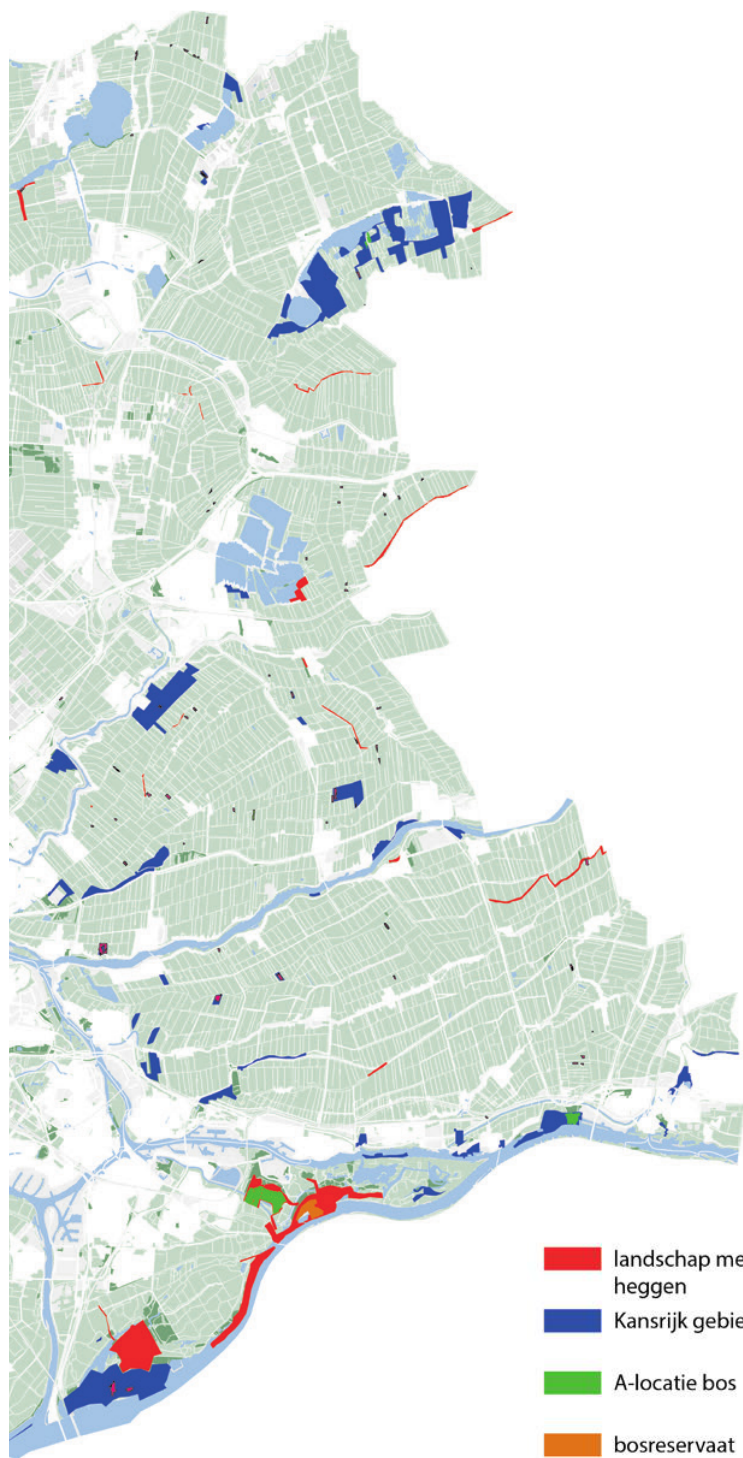
III. Kansen voor bos en bomen binnen het natuurnetwerk

Dit kaartbeeld geeft aan waar binnen het huidige NNN (groene vlakken) nog ruimte wordt gezien (paarse vlakken) voor aanplant van bos en bomen zonder daarbij bestaande natuurwaarden negatief te beïnvloeden. Het is daarbij niet de bedoeling dat deze vlakken volledig gevuld worden, maar binnen deze gebieden wordt verwacht dat een deel ontwikkeld kan worden als bos. Duidelijk is dat de opgave waar we voor staan slechts voor een beperkt deel zijn ruimte kan vinden binnen het natuurnetwerk.

IV. Historische bosgronden/ A-locaties bossen

- landschap met oude boskernen, houtwallen en heggen
- Kansrijk gebied, groen erfgoed
- A-locatie bos
- bosreservaat
- cultuurhistorische bosjes en eendenkooien
- overig bos

V. Overzicht deelnemers bosberaden

Provincie Zuid-Holland
BoschSlabbers

Natuur en Milieufederatie ZH
Agrarische natuurvereniging Den Haneker werkgroep landschap
LTO
NLGO_Natuur en landschapsbescherming Goeree Overflakkee
Staatsbosbeheer
Natuur en Milieu Federatie Zuid-Holland

Gemeente Nieuwkoop
Gemeente Krimpenerwaard
Gemeente Zuidplas
Gemeente Molenlanden
Gemeente Westvoorne
Gemeente Nissewaard
Gemeente Hoeksewaard
Gemeente Den Haag
Gemeente Rotterdam
Gemeente Leiden
Gemeente Sliedrecht (Noordelijke Drechtsteden)
Gemeente Noordwijk
Gemeente Lansingerland
Gemeente Goeree Overflakkee
BAR gemeenten

Bureau Buitengewoon
NL Delta
Groene Raad
Bureau Stroming
Arvalis (Richard Slagboom)
Recreatieschap Voorne -Putten
A.S.R.
Waterschap Hollandse Delta
Nationaal Park Hollandse Duinen
Landschap Hoeksche Waard

Regio Holland Rijnland
Stichting Duinbehoud
Vertegenwoordiger Bollenstreek
Regiodeal noordelijke Drechtsteden en Gorkum
Dunea
Rijkswaterstaat
TU Delft
IVN
Landschapstafel Leidse Ommelanden
Landschapstafel Duin Horst Weide

Bosch Slabbers

© Dit werk is auteursrechtelijk beschermd.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de opdrachtgever en BoschSlabbers Tuin- en Landschapsarchitecten B.V. (hierna: "BoschSlabbers").

BoschSlabbers heeft bij haar werkzaamheden de zorgvuldigheid in acht genomen die van haar kan worden verwacht. Aan de getoonde informatie in deze publicatie kunnen geen rechten worden ontleend. Op onze werkzaamheden zijn de voorwaarden van toepassing zoals vastgelegd in De Nieuwe Regeling 2005 (DNR 2005).

BoschSlabbers heeft met zorgvuldigheid de beelden in deze publicatie geselecteerd. Het kan voorkomen dat niet alle rechthebbenden van de gebruikte beelden zijn achterhaald. Belanghebbenden worden verzocht contact op te nemen met BoschSlabbers.

Bosch Slabbers

Den Haag

1e Sweelinckstraat 30
2517 GD Den Haag
T 070 3554407
denhaag@bsla.nl

Middelburg

Oude Vlissingeweg 1
4336 AA Middelburg
T 0118 592288
middelburg@bsla.nl

Maarn

Landgoed Plattenberg – Het Koetshuis
Amersfoortseweg 38
3951 LC Maarn
T 0118 592288